

**ÜLEVAADE
EESTI VABADUSSÕJAST
1918–1920 (VI)**

**JAAN MAIDE
KOLONEL-LEITNANT**

KAITSELIIDU KIRJASTUS 1933

SISUKORD

X. Olukord idas 1919. a. Sügisel	1
Loobumine koostööst Loode-armeega	1
Rahuläbirääkimised Pihkvas 17. ja 18. septembril	3
Loode-armee teine Petrogradi operatsioon 28. septembrist kuni 14. novembrini	4
Ingeri operatsioon oktoobris	8
Pihkva ja Põtalovo—Ostrovi operatsioon oktoobris ja novembris	10
Pihkva operatsioon 11.—24. oktoobrini	10
Põtalovo—Ostrovi operatsioon 29. oktoobrist kuni 6. novembrini	11
XI. Bermond-Avalovi avantüür oktoobris ja novembris	15
XII. Narva kaitseoperatsioon 16. novembrist 1919. a. kuni 3. jaanuarini 1920. a	17
Loode-armee taandumine. Kaitse korraldamine Luuga ja Narva jõe joonel	17
Narva kaitseoperatsiooni eesmärk. Tähtsaimad operatsioonisuunad. Meie kaitsepositsioonide hinnang	19
Narva kaitseoperatsiooni esimene periood 16. novembrist kuni 6. detsembrini	23
Narva kaitseoperatsiooni teine periood 7. kuni 20. detsembrini	27
Narva kaitseoperatsiooni kolmas periood 21. kuni 27. detsembrini	31
Narva kaitseoperatsiooni neljas periood 28. detsembrist 1919. a. kuni 3. jaanuarini 1920. a. 35	
Kokkuvõte Narva kaitseoperatsioonist	37

**X. Olukord idas 1919. a. sügisel.
Loobumine koostööst Loode-armeega.
(Skeem nr. 12)**

Üldine olukord 1919 suvel. Loode-armee Petrogradi operatsioon, mis algas mais ja hoorikkalt arenes juunis, hakkas juulis raugema. Juuli teisel poolel asusid punased vastupealetungile ja juba augusti alul taandus vene valgekaart Petrograd—Jamburg—Narva sihis Luuga jõe joonele. 4. augustil langes Jamburgi linn vaenlase kätte. Rinde tähtsaimal osal, raudtee rajoonis ja raudtee ning mere vahel, panid eesti väeosad, 4. ja 9. rügement, piiri vaenlase edasitungimisele. 9. rügement toodi pärast Landeswehri sõda Pärnust laevadel Narva alla. Sarnane oli olukord augusti alul põhjas, Viru rindel.

Lõunas vallutasid eestlased ööl vastu 26. maid Pihkva ja andsid selle 31. mail Balahovitšile üle. Pärast seda aitasid Eesti väed vaenlast Pihkvast eemale tõrjuda. Juuni keskel tuli aga osa Eesti väge saata Landeswehri

vastu, mille tagajärjel ka Pihkva kaitse nõrgenes. Balahovitš ei suutnud oma jõududega linna kaitseda. Surudes valgeid, lähenesid punased samm-sammult Pihkvale. Juuli keskel seisis vaenlane veel kõigest 5—6 km Pihkvast eemal, kusjuures linn juba võeti suurtükitle alla.

Pärast vaherahu sakslastega korraldati suure kiirusega Landeswehri sõjast osavõtnud väeosi ja juuli keskel tõttasid eestlased uuesti Pihkva rindele. Sinna koondati soomusrongide divisjoni löögiosad ja 6. rügement.

II diviis, saades abijõude, asus vastupealetungile ja vaenlane visati, juuli lõpuks 30—40 km Pihkvast Ostrovi ja Porhovi sihis tagasi. Augusti lõpul kavatseti vaenlasele Pihkva rajoonis suurem löök anda, kuid Loode-armee sisemises elus tekkisid sündmused, mis selle operatsiooni mõttest jääva kriipsu läbi tõmbasid.

Kodusõda Loode-armees. Juuli lõpul jõudis Prantsuse sõjalaeval Helsingist Narva kindral Judenitš, kes oli admiral Koltšaki poolt määratud kõigi vene valgete vägede ülemjuhatajaks Baltimaal. Kindral Judenitši Narva jõudmist ootasid valged pikisilmi. Loodeti, et nüüd ka sõjaõnn punastele selja pöörab ja valgekaardi uuesti viib võidule, sest kindral Judenitšit tunti maailmasõja päevilt kui suurte kogemustega väejuhti.

Oodatud murrangut sõjalises tegevuses aga ei sündinud, vaid, ümberpöörduvalt, kindral Judenitši tulek ühes oma suurearvulise staabiga süvendas veelgi enam armees seni aset leidnud sisemisi hõõrumisi ja lahkhelisid poliitilistes vahekordades Loode-armee juhatuse ja Eesti ning teiste uute riikide vahel. Ka ei olnud täiesti selged alluvuse vahekorrad kindral Judenitši ja Rodzjanko vahel. Äärmiselt teravaks kujunesid aga hõõrumised armee juhatuse ja Balahovitši vahel, kes tegutses Pihkva rajoonis. Kuna armee juhatuse ajas purutagurlikku Suur-Vene poliitikat, oli Balahovitš demokraatliku maailmavaatega mees ja pooldas Eesti täielist iseseisvust. Narvas ja Pihkvas, kummaski valitsesid iselaadi vaated ja arusaamised poliitilistest küsimustest. Oli oodata sisemisi kokkupõrkeid ja kodusõda Loode-armees endas.

Inglaste pealekäimisel moodustati 10. augustil Loode-Vene valitsus, kes ka 11. augustil tunnustas Eesti iseseisvust. Loode-armee juhatuse lugemine moodustatud valitsuse ülealuseks ega arvestanud viimase otsusi.

Suurt meelepaha sünnitas Loode-armee juhatusele Balahovitš, kes Pihkva rajoonis tegutses peaaegu iseseisva peremehena ega pooldanud Judenitši poliitikat. Oli isegi momente, mil Balahovitš mõtles armee juhatuse vägivaldselt kukutada, et siis ise pukki asuda. Loomulikult ei võinud sarnane olukord kaua kesta. Otsiti põhjusi Balahovitši kõrvaldamiseks, mis ka peagi leiti.

Et Balahovitšile armee staabi kaudu antavaist summadest ei jätkunud, pani ta Pihkvas oma rahapaja töötama. See oli avalik kuritegu. Selle süüteo eest otsustati Balahovitš, tema staabi ülem kolonel Stojakin ja veel mõned teised staabi juhtivad tegelased areteerida ja Balahovitši ihukaitseeskadron (sotnja) laiali saata.

23. augustil saadeti Narvast Oudova kaudu Pihkvasse karistussalk kolonel Permõkini juhatusel, kes ka Balahovitši ja osa tema staabi jõududest areteeris. Kolonel Stojakin sai surma. Balahovitšil õnnestus hiljem põgeneda meie II diviisi staapi, kus ta vägivalla vastu kaitset leidis.

Lugedes kodusõda korralikus sõjaväes lubamatuks ja arvesse võttes:

1. meeolelu langemist meie väeosades Pihkva-taguses operatsioonis ja
2. avalikku viha ning vaenu vene valgekaardi poolt Eesti vastu, mida omakord kinnitas ka veel Balahovitši ja tema staabi vägivaldne likvideerimine, anti meie vägedele käsk Pihkva, maha jätta ja Eesti piiri kaitseks asuda Irboska kindlustatud positsioonidele.

Vene valgekaardist polnud ka enam Pihkva kaitsejat. 25./26. augusti ööl võtsid punased Pihkva endi alla. Loodearmee osad taandusid Oudova suunas.

Rahuläbirääkimised Pihkvas 17. ja 18. septembril.

Rahuläbirääkimised Pihkvas 17. ja 18. septembril. 31. augustil sai Eesti valitsus Nõukogude Vene väliskomissariaadilt raadiogrammi ettepanekuga astuda rahuläbirääkimistesse, aluseks võttes Eesti iseseisva riigi tunnustamise Vene poolt.

Eesti oli vaenlasest vaba. Eesti abiga oli puhastatud punaväest Läti. Võidule aidati ka Põhja-korpus, kuid et Ingeri ja Loode-Venemaa uuesti langesid vaenlase kätte, selles oli süüdi ainult Loode-armee juhatus, kes ajas purutagurlikku ja Eestivaenulist poliitikat. Arvestades seda, et meie vaid kaitseõda pidasime ja oma eesmärgi olime saavutanud, võttis Eesti valitsus Nõukogude Vene ettepaneku rahuläbirääkimiste alustamiseks vastu. Delegatsioonide kokkutuleku ajaks määrati 17. september ja kohaks — Pihkva.

Pihkvas konverentsil esines Eesti delegatsioon järgmises koosseisus: esimees — A. Birk; liikmed — kolonel J. Rink, Šipai, Jul. Seljamaa ja dr. M. Püüman. Nõukogude Vene delegatsiooni koosseisus olid: esimees — Krassin; liikmed — Litvinov ja Bogoljubov.

Rahuläbirääkimised Pihkvas kandsid enam informatsiooni laadi ja lõppesid meie delegatsiooni ettepanekuga, et Nõukogude Vene valitsus ka teistele sõdivatele riikidele teeks rahulettepaneku, et siis ühiselt läbirääkimisi pidada. Selle ettepaneku põhjuseks oli asjaolu, et meie ei tahtnud erirahuga oma naabreid lasta lüüa ning samuti ei pooldanud ka liitlased rahu. Liitlased soovisid, et kindral Judenitš teeks veel kord katse Petrogradi vallutada. Liitlasist aga olenesime suurel määral, mispärast pidime ka arvestama nende seisukohaga.

Loode-armee teine Petrogradi operatsioon 18. septembrist kuni 14. novembrini.

(Skeem nr. 12)

Üldine olukord ja ettevalmistused operatsiooniks. Rahutegemise korral Eesti ja Nõukogude Vene vahel oleks Loode-armee seisukord katastroofiliseks kujunenud, sest viimane baseerus Eestil, kuna aga rahutegemise momendist see võimalus oleks kadunud. Et päästa oma olemasolu ja võib-olla ka nurja ajada Eesti ja Nõukogude Vene vahelised rahuläbirääkimised, otsustas Loode-armee juhatus ette võtta teise Petrogradi operatsiooni. Seda operatsiooni nõudsid ka liitlased, kes olid Loode-armee toetamiseks palju kulutanud. Meiegi toetus Loode-armeele sündis osalt liitlaste surve, kellest olenesime suurel määral. Kavatsetava operatsiooni kasuks rääkis nüüd veel asjaolu, et valgete väejuhil, Denikinil, oli tol ajal suur edu punavägede üle Lõuna-Venemaal, kus valgekaart lähenes Moskvale. Kuramaal asuv saksa-vene Lääne vabatahtlik armee Bermond-Avalovi juhatusel pidi ka tegevusse astuma, mis omakord ennustas punastele kadu.

Sel ajal oli Loode-armee ka rikkalikult varustatud. Nii jõudis septembris Londonist kohale: 40 000 komplekti riideid, 48 000 paari saapaid, 20 000 püssi, 15 000 000 padrunit, tanke ja lennukid. Rikkalik oli ka toiduainete tagavaga Loode-armee enda ja vabastatava Petrogradi jaoks. Raha Judenitšile oli Koltšaki valitsus assigneerinud 860 000 Inglise naela.

Kõik oli korras, ainult suhted Judenitši ja Rodzjanko vahel polnud selged. Kumbki kindralitest tahtis Petrogradi vabastamise kuulsust endale ja seepärast ka kõrgemat väejuhatust enda käes hoida Rodzjanko tõi põhjusena oma kasuks ette, et tema on Loode-armee loonud, kuid Judenitš vastas, et ta on Loode-armeele raha ja varustuse muretsenud. Nii tekkisid jällegi sisemised hõõrumised. Loode-armee kõrgeimaks juhiks jäi siiski Judenitš, kuna Rodzjanko ülemjuhataja abi kohaga pidi leppima.

Poolte jõud ja tegevuskava. Operatsiooni alul oli Loode-armees: 25 (26?) jalaväe rügementi, 2 üksikut pataljoni, 1 jalaväe salk ja 2 ratsarügementi, — kokku umbes 17 300—17 800 tääki, 600—700 mõõka, 57 suurtükki, 4 soomusrongi, 6 tanki, 4 soomusautot ja mõned lennukid. Jalaväe rügemendid suurtükiväega olid koondatud 5 diviisi, igas 4 rügementi, ühes vastava arvu suurtükiväega. II, III ja V diviis, ratsakütirügement ja Balti pataljon moodustasid esimese korpuse; IV diviis, üksik brigaad ja Balahovitši nimeline ratsarügement — teise korpuse. I diviis korpuste koosseisu ei kuulunud.

Vene Loode-armee ja meie väerinde vastas tegutses Nõukogude Vene 7. armee, mis koosnes 2. (Petrogradi suunas), 6. (Mšinskaja suunas), 10. (Pihkva ja Strugi-Belõja suunas) ja 19. kütidiviisidest ning mitmest üksikust diviisisse mittekuuluvast väeosast, üldse oli vaenlasel umbes 34 jalaväe rügementi, 2 ratsarügementi, 2 üksikut pataljoni, 9 mitmesuguse koosseisuga jalaväe salka, 1 ratsadivisjon ja 1 eskadron — kokku umbes 24 850 tääki, 800

mõõka, 148 suurtükki, 2 soomusrongi ja 8 soomusautot.

Loode-armee lõppsihiks oli Petrogradi vallutamine.

Operatsiooni suunaks valis kindral Judenitš Narva-Petrogradi kui lühima ja mereäärseima suuna, sest seal võis loota Inglise laevastiku abile. Kindral Rodzjanko ja mõned teised vanemad juhid ei pooldanud aga lühemat sihti. Nad soovitasid esimeseks tegevusobjektiks valida Pihkva, kust hiljem tegutseda Novgorod—Tšudovo suunas. Sarnasel tegevusviisil oleks Loode-armee eeskätt laiendanud oma platsdarmi, et siis, kaitsedes end paremalt (lõunast), asuda Petrogradi vallutamisele.

Üldiselt pooldas ka meie ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner Rodzjanko kava, kuigi kindral-major J. Laidoner isegi soovitas erisuunda — Pihkva — Bologoje. Peale tungides Pihkva —Bologoje suunas oleks Petrograd iseenesest langenud ja Loode-armee oleks läbi lõiganud ka Petrograd—Moskva raudtee. Ka oleks edaspidi Petrogradi kaitsemine kergem olnud kaugemal Petrogradist kui Petrogradi enese külje all.

Kindral Judenitši kava oli rajatud enam riisiko ja hea õnne peale ning nõudis edu saavutamiseks ootamatust ja suurt hoogu. Kindral Rodzjanko kavas oli aga vähem juhuslikkust, ta oli enam läbimõeldud ja andis kindlamat lootust edu peale, kuid nõudis seevastu pikemat aega eesmärgi saavutamiseks. Kindral Rodzjanko kava kasuks rääkis ka see asjaolu, et esialgne tegutsemine Pihkva suunas viis vene Loodearmee ja Bermond-Avalovi juhatusel oleva saksa-vene vabatahtliku Lääne-armee üksteisele lähemale.

26. augustil oli Riias nõupidamine Eesti, Läti, Leedu, Poola, vene Loode- ja saksa-vene Lääne-armee esindajate vahel, kus kokku lepiti ühise enamlaste-vastase rinde loomiseks ja määrati kindlaks igale tulevased operatsiooni suunad. Kokkuleppe põhjal pidi saksa-vene vabatahtlik Lääne-armee peale tungima Dünaburgist Veliikije-Luki suunas, millega ta lõunast loomulikult oleks katnud ka Loode-armee paremat tiiba.

Operatsioon algas 28. septembril sellega, et Loode-armee 2. korpus ja I diviis, peale tungides Pihkva, Strugi-Belõja ja Luuga sihis, pooleteise nädala jooksul purustasid nende ees tegutsevad punaväe osad, kindlustades sellega armee parema tiiva.

Loode-armee edaspidise tegevuse kava seisis järgmises:

üksik brigaad (1. kolonn — kindral-major Iževski juhatusel) pidi aktiivselt kaitsema Želtša jõe joont;

IV diviis ja Balahovitši nimeline ratsarügement (2. kolonn vürst Dolgoruki juhatusel) pidi vallutama Strugi-Belõja raudteejaama;

I diviis (3. kolonn — kindral Dzerožinski juhatusel) pidi vallutama Luuga linna, Oredõši ja Batetskaja jaama, et vaenlasel mitte võimaldada varusid lõuna poolt juure vedada, kindlustades sellega parema tiiva.

III diviis (4. kolonn — kindral Rodzjanko juhatusel) pidi vallutama Mšinskaja ja Preobraženskaja jaamad;

II diviis (5. kolonn — kindral Jaroslavtsevi juhatusel) pidi peale tungima Volosovo suunas;

V diviis (6. kolonn — kolonel Dõdorovi juhatusel) pidi Muraveino juures üle Luuga jõe minema ja peale tungima Veimarni suunas;

üksikule grupile (7. kolonn — kolonel Homutovi juhatusel), mis koosnes tankide löögipataljonist ja teistest osadest, anti käsk vallutada Jamburgi linn.

Lõpp-punktideks, mis esialgse kava järgi pidi sisse võetama, olid: 2. korpusele — Strugi-Belõja, aktiivselt kaitsedes Želtša jõe joont, I diviisile — Oredõši ja Batetskaja jaamad ja 1. korpusele — Mšinskaja jaam ja Gatšina.

Vasaku tiiva julgeoleku pidid kindlustama mandril Eesti väed, peale tungides Krasnaja Gorka sihis ja merel — Inglise laevastik pealetungiga Kroonlinnale.

Operatsiooni käik 10. oktoobrist kuni 4. novembrini. 9. oktoobri õhtul algas III diviis pealetungi. 10. oktoobril algas üldine pealetung, mis edukalt arenes. 13. oktoobril vallutasid III diviisi osad Preobraženskaja ja Mšinskaja jaama. Mšinskajast tungis III diviis edasi Luuga—Gatšina raudtee ja kivitee sihis Gatšina peale, mille ta ühes lääne poolt edasitunginud II diviisi osadega vallutas 16. oktoobril. Samal päeval vallutas I diviis peale Luuga linna äravõtmist Oredõši ja Batetskaja jaamad. 2. korpuse parema tiiva väeosad asusid kaitsel Želtša jõe joonel, kuna vasaku tiiva väeosad vallutasid Strugi-Belõja jaama.

III diviisi ülem kindral Vetrenko pidi pärast Siverskaja jaama vallutamist saatma üle Lisino Tosno jaama peale küllalt tugeva küljekaitse salga, kes pidi Tosno jaama vallutama, Petrograd-Moskva raudtee läbi lõikama ja sillad Tosno juures purustama ning sellega katkestama ühenduse Petrogradi ja Moskva vahel.

Hoolimata Rodzjanko nõudmisest, et kindral Vetrenko saadaks Tosno jaama ühe brigaadi ühes vastava arvu suurtükiväega, saadab viimane sinna esialgu ainult ühe kompanii. Loomulikult ei suutnud kompanii raudteed läbi lõigata ja vaenlase liikumist takistada.

20. oktoobril jõudsid V diviisi osad Liigovoni. 21. oktoobri hommikul vallutasid II diviisi osad Tsarskoje Selo. Samaks ajaks võtsid III diviisi osad endi alla Pavlovski. Kaugemale edasi tungida valged aga ei suutnud. Punased, kasutades tihedat raudteevõrku Petrogradi külje all, tõid Nikolai (Petrograd—Moskva) raudteed mööda alatasa juure soomusronge ja uusi väeosi ning saavutasid jõududes varsti täielise ülekaalu.

Peagi asus vaenlane vastupealetungile. Tsarskoje Selo ja Pavlovsk jäeti Loode-armee poolt maha. Katse 25. oktoobril uuesti Tsarskoje Selod vallutada ei õnnestunud.

Kindral Judenitš toob küll Luuga rajoonist I diviisi Petrogradi alla, asetades selle V ja II diviisi vahele, ning katsub uuesti peale tungida Pulkovo kõrgustike suunas, kuid vaenlasel on selleks ajaks juba hulk värskeid jõude Petrogradi alla jõudnud ja samuti on tehniline ülekaal tema käes, mistõttu ka Loode-armeel ei õnnestunud Pulkovo kõrgustikke vallutada.

Nähes, et Tsarskoje Selo suunas edu on võimatu saavutada, kavatseb Loode-armee juhatus peale tungida Peterhofi ja Oranienbaumi sihis. Kuid sel

ajal murrab vaenlane, vallutades Kaporskoje küla, Loode-armee rinde läbi ja sunnib valged taanduma Gatšina-eelseile positsioonidele.

Et seisukorda parandada, paigutab kindral Judenitš 2. korpusest IV diviisi kaks rügementi ja Balahovitši-nimelise ratsarügemendi Gatšina alla. Seetõttu läheb Loode-armee juhatusel küll korda läbimurre Kaporskoje juures likvideerida, kuid samal ajal tekib raske olukord Luuga all, kus vaenlane suurte jõududega hakkab peale tungima.

Luuga rajooni jäi peale I diviisi ja IV diviisi osade ümberpaigutamist Petrogradi alla kõigest kaks IV diviisi rügementi, Želtša jõe joonel tegutses 2. korpuse üks brigaad. Nii avanes vaenlasele võimalus anda lõunas tugev löök valgeile, kes nõrkade jõududega kaitsesid Luuga linna ja Želtša jõe joont.

Loode-armee seisukord kujunes äärmiselt raskeks. Laskemoon rindel hakkas lõppema, sest juurevedu oli korraldamata. Valgete soomusrongid ei pääsnud Luuga jõest üle, sest purustatud silla parandamine edenes tigusammul.

Vabastatud maa-alal seati sisse tsaariaegne kord, kusjuures kohalikud komandandid kurjasti tarvitasid omavoli, mis rahva Loode-armee vastu üles ässitas. Lühidalt öeldes — Loode-armee seljatagune oli mäda ja ähvardas kujuneda kuristikuks valgekaardi suurele ettevõttele.

Loode-armee eesotsas tegutsesid kaks kõrget isikut, kindral Judenitš ja kindral Rodzjanko. Mõlemad olid äärmiselt auahned inimesed ja püüdsid Petrogradi vabastamise loorbereid endale.

Tekkisid intriigid ja selle all kannatas operatsiooni läbiviimine. Juhtimine rindel jäi ripakile. Ka mõned diviisiülemad püüdsid esimesena Petrogradi sisse marssida ja unustasid seetõttu tähtsad ülesanded rinde teistel osadel.

Suures tuhinas unustati hoopis Luuga rajoonis ja Pihkva suunas tegutsevate väeosade saatus. Nii ei saanud Luugasse jäänud IV diviisi osad korraldusi. Vaenlase survele taandusid nad Mšinskaja jaama peale, aga mitte Krasnõja Gorõ—Osmino suunas, mispärast ka armee parem tiib jäi kaitseta. Vaenlase 15. armee osad tungisid rindesse tekkinud auku ja suunasid löögi 1. korpuse parema tiiva ning seljataguse pihta. Armeed juhatusel puudus edaspidine tegevuskava ja ilma, et korraldusi oleks saadud, hakkasid Loode-armee osad korraldust Jamburgi suunas taanduma.

Seeasemel, et vaenlase pealetungi katsuda tagasi lüüa, saatis kindral Judenitš I ja IV diviisi raudteel Jamburgi Narva- ja Pljussa-eelseid seisukohti sisse võtma.

7. novembril hakkas vaenlane Strugi—Belõja ja Pihkva poolt peale tungima Oudova sihis. 8. novembril andsid Loodearmee 2. korpuse osad Oudova ära. 14. novembril langes Jamburg.

Kokkuvõte. Teine Petrogradi operatsioon lõppes Loode-armee jääva kokkuvarisemisega. Petrograd jäi vallutamata. Operatsiooni ebaõnnestumise põhjustasid peamiselt järgmised asjaolud:

1. Loode-armee juhatuse tagurlik poliitika ja vaenulisus Eesti vastu. Eesti iseseisvusest ei tahtnud kindral Judenitš kuuldagi. Eesti iseseisvus tunnustati

ainult inglaste pealekäimisel ja sedagi nähtavasti ainult kuni Petrogradi vallutamiseni. Sellest oli ka tingitud eestlaste passiivsus Loode-armee Petrogradi operatsiooni ajal. Meie ei tohtinud oma tulevase vaenlasi võidule aidata ning sellega oma rippumatusele ise hauda kaevada.

2. Bermondti kui kindral von der Goltzi poliitika jätkaja pealetungimine oktoobris Riiale, mis enda külge tõmbas suured lätlaste ja eestlaste jõud (tegelikult saadeti Riiga küll ainult 2 soomusrongi, kuid „Kura väerindele” saatmiseks hoiti valmis 3 jalaväe- ja 1 ratsarügement ühes vastava arvu suurtükiväega) ja osa Inglise laevastikust. Peatähelepanu oli suunatud Riia peale ja seetõttu tuli Loode-armeel ka enam-vähem üksi tegutseda.

3. Sisemised intriigid ja hõõrumised Loode-armees endas.

4. Vale operatsiooni suuna valimine. Nimelt taheti operatsioon läbi viia Narva-Petrogradi kui lühimat suunda mööda. See otsus ei vastanud aga olukorrale, sest vaenlane, kasutades rikkalikku raudteevõrku Petrogradi ümbruses, võis pealinna kaitseks koondada suured jõud ja soomusrongid (valgeil jäid aga viimased Luuga jõe taha). Pealegi tahtis iga kindral esimesena jõuda Petrogradi, mistõttu väeosad kuhjusid ühte punkti. Parema tiiva kaitsele ei pöördud väärilist tähelepanu. Raudteeühendus Moskvaga jäi läbi lõikamata. Luuga rajoonis ja Pihkva sihis tegutsevad väeosad ununesid hoopis.

Õigemini oleks Loode-armee juhatus talitanud, kui ta oleks valinud esimeseks tegevusobjektiks Pihkva, selle vallutanud ja sinna üle viinud armee baasi ning siis tegutsenud eeskätt Pihkva — Novgorod — Tšudovo suunas, sellega luues endale laialdase platsdarmi ja vabastades vana Novgorodi linna, ja alles siis, kui parem tiib küllalt oleks olnud kindlustatud, asunud Petrogradi vallutamisele.

5. Saamatus juhtimise alal nii pealetungi- kui ka taandumisperioodil.

Ingeri operatsioon oktoobris.

Operatsiooni põhimõte ja tegevuskava. 1919. a. oktoobris ja novembris meie poolt ettevõetud operatsioonid olid suurel määral tingitud Loode-armee tegevusest. Nii kujunes meil põhjas Ingeri operatsioon ja lõunas — Pihkva ja Põtalovo—Ostrovi operatsioon.

Põhjas lubas meie ülemjuhataja toetada Loode-armeed Petrogradi operatsiooni alul, aidates punaseid välja lüüa positsioonidelt Jamburgi ja mere vahel, kergendades sellega valgeile pealetungi algust. Tegelikult tuli meil aga mööda rannikut kogu operatsiooni kestes edasi tungida selleks, et

1. kaitseda Loode-armee vasakut tiiba Krasnaja Gorka kindluse suunas;
2. ingerlasile uuesti võimaldada kultuur-autonoomiat nõutada ja
3. vallutada siis Krasnaja Gorka kindlus, kui Loodearmee Petrogradi peaks ära võtma.

Viimane tarvidus oli tingitud sellest, et Judenitšilt pärast Petrogradi vallutamist igasuguseid üllatusi võis oodata. Et igaks juhtumiks valmis olla, oli tarviline vallutada Krasnaja Gorka kindlus ja selle raskete suurtükkide ja Inglise laevastiku kaasabil vallutada ka Kroonlinna laevastik, et siis talitada

olukorra ja Eesti huvide kohaselt. Seda Ingeri operatsiooni tõsist eesmärki teadsid peale ülemjuhataja ainult tema lähemad abilised ja admiral Pitka, kes selle operatsiooni juhatajaks määrati, ja Inglise admiral Cowan, kes operatsiooni läbiviimist laevastikuga lubas toetada.

Meie tegevuskava oli rajatud kiirusele ja ootamatusele. Operatsiooni läbiviimiseks sai admiral Pitka oma käsutusse ingeri rügemendi, Skaudi- ja Kuperjanovi partisanide pataljoni, soomusrong nr. 3 dessantkompanii ja soomusrongide diviisi eskadroni, kokku umbes — 2000 tääki, 51 kuulipildujat ja 10 suurtükki.

Operatsiooni läbiviimine. 13. oktoobri hommikul jõudis admiral Pitka laevastikuga, milles asusid Kuperjanovi partisanid, soomusrong nr. 3 dessant ja eskadron Peipia lahte, kus ka nimetatud osad maale saadeti. Vaenlane oli Babino—Glubokoje—Kopeni järvede joonelt, kus ta Loode-armee pealetungi alul asus, ära taandunud ja sillad Sista jõel ära lõhkunud. Meie osad asusid pealetungile Kernovo suunas.

Vaatamata sellele, et vaenlane Krasnaja Gorka ja Seraja Lošadi kindluse raskeist patareidest meie laevastikku ägedasti pommitas, purustati siiski viimase tulega punaste Kalištši patarei. See kergendas märksa meie maaväe edasitungimist. Kernovo vallutati.

Kernovost tungiti edasi kahes suunas, üks osa soomusrongide dessandist, eskadronist ja partisanidest liikus Kalištši sihis, kuna teine osa tungis Ust-Ruditsõ peale. Kalištš, Ustje, Lipovo ja Ust-Ruditsõ vallutati meie poolt.

Samal ajal tungis Ingeri rügement Gostilitsõ ja Mišelovo peale. Vallutanud Gostilitsõ, liikusid ingerlased edasi Poroški ja Petrovskaja suunas.

Vahepeal jõudsid ka skaudid aurik „Baltonial” Kaporje lahte. Nad saadeti ühes meredessantsalgaga Kalištši sadamas maale. Skaudid ja meredessantsalk tungisid rannikut mööda põhja poole, vallutasid Kandiküla ja jõudsid kuni Karavaldai järveni.

Mere ja Karavaldai järve vahe oli vaenlane kõvasti kindlustanud ja selle kaitseks koondanud ustavad ja tugevad jõud. Punased avaldasid siin suurt vastupanu. Meie osad edasi ei pääsnud.

Nähes, et mererannikul edasitungimine Krasnaja Gorka kindluse suunas on võimatu, püüdis admiral Pitka edasi liikuda oma parema tiivaga, nimelt ingeri rügemendiga Oranienbaumi sihis, et ühendus Krasnaja Gorka ja Petrogradi vahel läbi lõigata. Ingerlaste paremal tiival oli ka edu. Jõuti Petrovskajani. Sel ajal murrab aga vaenlane läbi Loode-armee vasaku tiiva. Loode-armee vasak tiib taandub, ilma et sellest teataks ingeri rügemendile, mistõttu vaenlasel 26. oktoobril õnnestus ingeri rügemendi paremat tiiba haarata ja ingerlased Lapinskaja, Zaborodje, Djatlitsõ ja Gostilitsõ küladest välja lüüa.

Ingerlasile saadetakse appi meie 4. rügement, kes 26. oktoobril jõuab Lopuhinka — Zaostrovje piirkonda ja ingeri rügemendi endised seisukohad sisse võtab.

2. novembril jõuab 4. rügement Ropša—Haboni—Lapinskaja—Gostilitsõ joonele. Sel ajal algab aga Loode-armee üldine taandumine Petrogradi alt, mistõttu ka meie väeosad tagasi tõmmatakse. Skaudid, Kuperjanovi partisanid ja soomusrongide osad toodi Narva, kuna 4. ja ingeri rügement 9. novembril asusid Babino—Glubokoje—Kopeni järvede joonele.

Kokkuvõte. Krasnaja Gorka kindlus jäi vallutamata. Operatsiooni ebaõnnestumise põhjustasid peamiselt järgmised asjaolud:

1. Operatsiooni läbiviimine oli rajatud kiirusele ja ootamatusele, kuid seda ei õnnestunud saavutada, sest vaenlane oli saanud eelmise operatsiooni ajal kibeda õppetunni ja seetõttu ka asetanud Krasnaja Gorka kindlusesse ustava garnisoni. Pealegi oli ta tugevasti kindlustanud Seraja Lošadi ja Krasnaja Gorka rajooni, paigutades sinna ühtlasi kindlad väeosad.

2. Krasnaja Gorka vallutamine oli operatsiooni juhile tehtud ülesandeks tingimusi, s.o. — vallutada kindlus sel juhtumil, kui Loode-armee vallutab Petrogradi. Viimast aga ei sündinud. Teine Petrogradi operatsioon lõppes Loode-armee kokkuvarisemisega, mispärast ka meil polnud mõtet sõjategevust Ingeris jätkata ja seal raskeid ohvreid kanda.

Pihkva ja Põtalovo—Ostrovi operatsioon oktoobris ja novembris.

Pihkva operatsioon 11. kuni 24. oktoobrini.

(Skeem nr. 15)

Operatsiooni põhimõte, tegevuskava ja jõud. Teise Petrograadi operatsiooni ajal lubas meie ülemjuhataja vaenlast Pihkva—Ostrovi rajoonis Eesti vägede ees kinni hoida, et ta ei saaks oma jõude ümber paigutada lõunast Loodearmee vastu. Et seda passiivse kaitsega oli võimatu saavutada, võeti meie poolt ette kaks operatsiooni:

1. Pihkva operatsioon ja
2. Põtalovo—Ostrovi operatsioon.

7. oktoobril annab ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner käsu II ja soomusrongide diviisile peale tungida ja vaenlane üle Veliikaja jõe visata. Peale operatsiooni läbiviimist kästakse väeosad endistele seisukohtadele tagasi tõmmata.

Operatsiooni alul asus soomusrongide ja II diviis Tultsevo—Pavlovo—Juškovo—Zamošje—Polzohnova—Belkovo—Velje—Kasõgina—Petrova—Šahintsõ—Iverino—Podramje—Holohalnja—Vidavitši joonel; II diviis Tultsevost kuni Iverinoni ja soomusrongide diviis — sealt edasi kuni Pihkva järveni. Operatsiooni läbiviimiseks oli meil umbes 6500—7000 tääki ja 150 kuulipildujat.

Vaenlasel seisis meie vastas 10. diviis, milles oli umbes 5000—6000 tääki.

Operatsiooni läbiviimine. 11. oktoobri hommikul algab II ja

soomusrongide diviisi pealetung, mis kestab kuni 18. oktoobrini. Vaenlane paneb visalt vastu.

Erilisi pingutusi teevad punased meie II ja soomusrongide diviisi liite kohal (Riia—Pihkva kivitee rajoonis). Toetades soomusrongide diviisi pealetungi vasakult saadab Peipsi laevastik 13. oktoobril Veliikaja jõesuus dessandi maale. Puhastades vaenlasest rea küli läheb dessant samal päeval (13. oktoobril) tagasi laevadele. Parevalt tiivalt toetab II diviisi pealetungi III diviisi ülem, kes 16. oktoobril saatis 8. rügemendi kaks pataljoni Katleši ja Djatnova peale.

18. oktoobril oli vaenlane II ja soomusrongide diviisi rindel üle Veliikaja ja Kudepi jõe visatud. 19. oktoobril lubas ülemjuhataja II ja soomusrongide diviisi ülemaile, kes oma ülesande olid täitnud, peajõud tagasi tõmmata ja järelväed jätta Veliikaja jõe ääre, käskides Pihkva raudteesõlme hoida soomusrongide tule all. ööl vastu 30. okt. algas peajõudude taandumine Veliikaja jõelt. Järgmisil päevil surub vaenlane ka meie järelväeosad tagasi ja 24. oktoobriks asuvad väeosad uuesti endistele Laura—Irboska positsioonidele.

Pötalovo—Ostrovi operatsioon 29. oktoobrist kuni 6. novembrini.

Operatsiooni põhimõte ja jõud. Välja arvatud oktoobri alul ettevõetud II ja soomusrongide diviisi pealetung Pihkva sihis oli sõjategevus lõuna pool Pihkva järve üldiselt soikus. Piirduti ainult luuretegevusega. Vaenlane, kellelt oktoobri teisel poolel Loode-armee ähvardas ära võtta tema revolutsiooni hälli — Petrogradi — oli koondanud viimase kaitseks kõik võimalikud jõud. Muuseas oli hulk väeosi ümber paigutatud Loode-armee vastu ka Pihkva, Ostrovi ja Pötalovo rajoonist, meie II ja III diviisi rinde eest.

27. oktoobriks tehti kindlaks, et vaenlasel asub III diviisi rinde vastas Aksjenova-Gorast kuni Rapgutši külani ainult kolmerügemendiline Petrogradi eribrigaad, millest kaks rügementi on rindel ja üks reservis. Meie III diviisis oli sel ajal kaks jalaväe rügementi (3. ja 8.), üks ratsarügement ja Tallinna üksik eskadron, kokku umbes 3000 tääki ja 375 mõõka.

8. rügement ja 2 eskadroni 2. ratsarügemendist asusid positsioonidel Lipno—Malupi—Lettini—Ostroveti joonel, kuna 3. rügement seisis Marienburgi ümbruskonnas diviisi varus.

Et ära kasutada soodus moment, kus vaenlane meie ees on nõrk ja selle tagajärjel ka on kerge tema rinnet läbi murda ning vallutada Pötalovo raudteesõlm, võib olla ka Ostrovi linn, käseb III diviisi ülem 28. oktoobril 8. rügemendil alata pealetungi Pötalovo sihis.

Operatsiooni läbiviimine. 29. oktoobril algab 8. rügement pealetungi. Rügemendi üks grupp (3 kompaniid) suunatakse Uglõ peale (põhja pool Kuprovo—Pötalovo raudteed), kuna teine grupp (kaks kompaniid), liigub Tepenitsa—Peissõ peale (lõuna pool raudteed). 3. rügemendi kaks pataljoni saavad käsu Saidenetsi asuda.

Meie pealetung areneb edukalt. 30. oktoobril vallutavad 8. rügemendi osad Marienhauseni alevi ja Indritsa küla. 31. oktoobril jõudis 8. rügemendi I pataljon Kozina—Slobodka joonele, kuna II pataljon enda alla võttis Marienhauseni jaama. III pataljon asus varus Borovaja—Šelkunovo rajoonis. 3. rügemendi üks pataljon asus 31. oktoobril Katlešis, mis juba 29. oktoobril 8. rügemendi osade poolt ära võeti, teine — Saidenetsis ja kolmas — Gornostajevos. Et toetada 8. rügemendi parema tiiva edasitungi, said 2. ratsarügemendi kaks eskadroni käsu vaenlane välja lüüa küladest lõuna pool Marienhausenit.

Sel ajal, kui III diviis teostas pealetungi Põtalovo sihis, seisis II diviis passiivselt kohal, ilma et ta oma parema tiivaga III diviisi operatsiooni oleks toetanud. Seetõttu läks ka vaenlasel korda III diviisi vasaku tiiva ette koondada suuremaid jõude, mis 3. rügemendi edasilikumist raskendas.

1. novembril tungib 3. rügemendi III pataljon Untina—Djatnova sihis kuni Aksjenova—Gora küalani ja II pataljon — kuni Bubneva kõrgustikuni. Varus olevad osad asusid: 3. rügemendi I pataljon — Katlešis ja Tallinna üksik eskadron — Gornostajevos.

1. novembril annab III diviisi ülem käsu 2. novembril pealetungi jätkata, milleks:

3. rügemendil välja tungida Bõstrova-Gora—Kostrõ—Muraveino—Orlets—Šiški Fenkino—Kozjulina joonele; 8. rügemendil vallutada Põtalovo jaam ja

2. ratsarügemendi kahel eskadronil ühes läti partisanidega vallutada Baitinovo alev.

2. ja 3. novembril on edu 8. rügemendi osadel, kes 31. oktoobril sissevõetud seisukohtadelt kompaniide kaupa lehvikuna laiali liikusid. 8. rügement vallutab 2. novembril Ovinništše—Simanõ—Tarassõ—Vantšonki—Pankova—Stupina joone. 2. ratsarügemendi eskadronid jõudsid Stableva küla juure. 3. novembril tungisid 8. rügemendi III pataljoni osad isegi üle Pelega jõe. Muratševo jaama ei läinud aga korda vallutada, seal tegutses vaenlase soomusrong, kuna aga meie soomusrongid Kuprovost kaugemale ei pääsnud, sest Kuprovo sild oli lõhutud.

Varusid 8. rügemendile toetuseks saata ei olnud, sest III diviisi reservid kulusid kõik ära oma vasaku tiiva kaitseks. Nii saadeti Katlešis varus asuv 3. rügemendi I pataljon 2. novembril Kudrovosse, et sealt rügemendi tiiba haarav vaenlane välja tõrjuda. Ka III diviisi viimne varu — Tallinna üksik eskadron — saadeti diviisi tiiva kaitse otstarbel Manuhnova sihis välja.

3. rügemendi III pataljonil õnnestus 3. novembril välja tungida Kostrõ juure, kuid vaenlase survele pidi ta õhtuks uuesti taanduma Bõstrova-Gora kõrgustikele. I pataljonil oli samal päeval ka ajutine edu, kuid vaenlase vastulöögi tagajärjel oli ta sunnitud taanduma Manuhnova—Aksjenova-Gora joonele. Ainult 3. rügemendi II pataljon tungis välja Šiški—Fenkina—Bolvanova joonele.

3. novembri õhtul asus 8. rügement umbes 40-ne kilomeetri pikkusel rindel. 3. rügemendi pealetung oli seisma pandud diviisi vasakul tiival pealetungiva vaenlase poolt. Vasakult pealetungiva vaenlase vastu olid kõik

diviisi varud ära tarvitatud. Olukord oli sarnane, et 8. rügemendi rinne nüüd niisama hädaohtlik oli läbimurdele, nagu seda oli vaenlase rinne operatsiooni alul.

Vahepeal kujunes Loode-armee seisukord äärmiselt raskeks. Oli vähe lootust selleks, et tema vaenlase survele Petrogradi ja Luuga all suudab veel vastu panna. Et Loode-armee seisukorda kergendada, annab ülemjuhataja 3. novembril lõuna pool Pihkva järve tegutsevaile diviisidele järgmise direktiivi:

1. II ja soomusrongide diviisil uuesti Pihkva operatsioon ette võtta ja vaenlane üle Veliikaja jõe visata;
2. III diviisil jätkata Põtalovo—Ostrovi operatsiooni ja Põtalovo ning Ostrov vallutada.

Selle direktiivi täitmiseks annab III diviisi ülem käsu:

3. rügemendil kindlasti diviisi vasakut tiiba kaitseda ja, kui olukord lubab, peale tungida Ostrovi sihis;

8. rügemendil ühes 2. ratsarügemendi kahe eskadroniga vallutada Baitinovo alev ja Põtalovo ning Brjantšanino (Feodosino) raudteejaamad.

Kuid see oli juba hilja.

4. novembril murrab vaenlane, kes Põtalovosse 7. diviisi oli koondanud, Kuprovo suunas meie rinde läbi ja vallutab Marienhauseni alevi. Õnnekombel läheb korda 8. rügemendi staabil ja patareil, kes Marienhausenis asuvad, vaenlase küüsisst pääseda.

5. novembril katsub III diviisi ülem vaenlase läbimurret likvideerida, saates soomusrongi dessandi ühes ühe 8. rügemendi kompaniiga Marienhauseni alevit tagasi võtma. Ühtlasi liikus meie soomusrong Kuprovost, kus sild selleks ajaksjuba oli parandatud, Marienhauseni jaama peale. Kuid ei Marienhauseni alevit ega jaama läinud enam korda tagasi võtta.

Vaenlane tungis suurte jõududega peale ja 4. novembril vallutas tema Tepenitsõ, Šelkunova ja Sosnitsõ külad, mistõttu ka 8. rügemendi viis kompaniid, kes asusid Ovinništše—Vantšonki—Gorodištše joonel, sattusid raskesse seisukorda.

4. novembril annab ülemjuhataja küll oma varust III diviisi ülema käsutusse ühe 2. rügemendi pataljoni ja 5. novembril — kogu 2. rügemendi ja veel ühe soomusrongi, kuid vaenlase poolt tehtud läbimurret oli võimatu likvideerida. Edasi jätkata Põtalovo—Ostrovi operatsiooni polnud mõtet, sest:

1. 8. rügement oli füüsiliselt ja moraalselt sedavõrd väsinud, et teda aktiivseks tegevuseks võimatu oli tarvitada;
2. soomusrongil „Kapten Irv” töötas veel ainult üks kolmetolliline suurtükk;
3. vaenlane oli värskeid jõude rindele juure toonud ja
4. pealetungi juures tarvilist ootamatuse printsipi kohe järgneva uue operatsiooni juures ei oleks saadud läbi viia.

III diviisi osad taandusid endistele seisukohtadele Katleši—Lipno—Malupi—Lettini—Ostroveti joonele.

6. novembril õnnestus 8. rügemendi viiel kompaniil, kes jäid vaenlase seljataha, ilma suuremate kaotusteta vaenlase rindest Nemetskoje ja Rejevo

sihis läbi murda ja välja pääseda.

8. rügement paigutati varru, kuna tema seisukohad võttis enda alla 2. rügement.

5. novembril algas II ja soomusrongide diviisi pealetung. 5. ja osalt ka 6. novembril oli neil edu, kuid juba 7. novembril asus vaenlane ise vastupealetungile. Meie osad taandusid endistele seisukohtadele.

7. novembrist alates jääb tegevus III, II ja soomusrongide diviisi rindel vaikseks. Mõlemad pooled piirduvad ainult luuretegevusega.

Edaspidine sõjategevus Lõunarindel kuni Vabadussõja lõpuni omab kaitsevõime iseloomu. III diviis annab järkjärgult oma positsioonid üle lätlasile ja novembri lõpul ja detsembris viiakse mõned väeosad ja diviisi staap Narva rindele. Lõunarinde kaitsjaks jäävad II ja soomusrongide diviis. Meie seisukohad kuni Vabadussõja lõpuni püsivad Tultsevo—Pavlovo—Juškovo—Zamošje—Polzohnova—Belkovo—Kosõgina—Irboska jaama—Vidavitši joonel.

Kokkuvõte. Põtalovo—Ostrovi operatsiooniga saavutati vaid seda, et vaenlane meie rinde ette kinni naelutati ja talle võimalust ei antud oma vägesid ümber paigutada Luuga—Petrogradi rajooni. Põtalovo ja Ostrov jäid aga vallutamata.

Pihkva ja Põtalovo—Ostrovi operatsioonid meil siiski parimini ei õnnestunud. Operatsioonide alul võis loota küll paremaid tagajärgi, sest vaenlane meie ees oli arvuliselt võrdlemisi nõrk ja väeosade meeoleolu suurte kaotuste tõttu Luuga ja Petrogradi sihtidel ka langenud.

Kuid meile õnnetuseks ja vaenlasele õnneks puudus meie diviiside tegevuses nõutav koostöö.

Esimesena viidi läbi II ja soomusrongide diviisi poolt Pihkva operatsioon, kuna III diviis sel ajal vähe aktiivsust näitas. Mõni päev pärast Pihkva operatsiooni algas III diviis iseseisvalt Põtalovo—Ostrovi operatsiooni. Naaber vasakul (II diviis) oli selleks ajaks just lõpetanud tagasituleku Veliikaja jõe äärest endistele seisukohtadele. Alles siis, kui III diviis Põtalovo—Marienhauseni ümbruskonnast oli endistele seisukohtadele taandunud, asus II diviis nüüd jällegi üksi omaette pealetungile, mis ka punaste poolt likvideeriti. Arusaadav, et sarnase tegutsemise juures, kus meie oma jõude osade kaupa saatsime lahingusse, ka vaenlane oma varudega õigeaegselt jõudis kohale ja likvideeris meie edu.

Kahtlemata oleks tagajärg olnud parem, kui mõlemad operatsioonid korraga oleks ette võetud.

Peab aga tähendama, et ülemjuhatajal puudus eriline huvi nendeks operatsioonideks väeosi ohverdada. Oli tarvis vaid vaenlast ärevil hoida ja seda saavutatigi väheste ohvritega.

XI. Bermond-Avalovi avantüür oktoobris ja novembris.

Saksa-Vene vabatahtliku Lääne-armee tekkimine ja koosseis. 3. juuli vaerahu lepingu põhjal lahkusid Landeswehr ja saksa sõjaväed Riia. Landeswehr võeti vastu Läti vägede koosseisu, kuna Rauddiviisi osad pidid ära saadetama Saksamaale. Viimast aga tegelikult ei sündinud.

Kindral von der Goltz, koondades Rauddiviisi osad Kuramaale, astus ühendusse Bermond-Avaloviga, kes seal Saksamaal asuvaist vene sõjavangidest väge korraldas, tema enda ütelse järgi, — sõdimiseks koos Loode-armeega enamlaste vastu. Tegelikult jäi aga Bermond-Avalov kindral von der Goltzi poliitika ja tegevuse jätkajaks. Ettekäändel, et tal on tarvis Riia kaudu enamlaste vastu liikuda sõdimiseks kõrvuti Loode-armeega, tungis ta oktoobri alul Riia peale.

Sel ajal oli Bermond-Avalovi juhatusel tegutsevas saksa-vene vabatahtlikus Lääne-armees:

1. Krahv Kelleri vabatahtlik korpus kolonel Pototzki juhatusel koosseisus umbes: 7000 meest lahingjõudu (kui tehnilised ja seljatagused väeosad juure arvata, siis umbes 10 000 meest), 12 kergest suurtükki, 4 rasket suurtükki, 100 kuulipildujat, 12 miinipildujat ja 12 lennukit.
2. Kolonel Wörgolitsi väekoondis koosseisus umbes: 3500 meest lahingjõudu (kui formeerimisel olevad üksused ja seljatagused väeosad juure arvata, siis umbes 5000 meest), 8 suurtükki, 48 kuulipildujat ja 6 lennukit.
3. Rauddiviis kolonel Bišofi juhatusel koosseisus umbes: 15 000 meest lahingjõudu (ühes seljataguste asutistega aga umbes 18 000 meest), 24 kergest suurtükki, 7 rasket suurtükki, 321 kuulipildujat ja 26 miinipildujat.
4. Saksa leegion kapten Sieverti juhatusel koosseisus umbes: 9000 meest lahingjõudu (seljataguste asutistega aga kokku umbes 12 000 meest), 43 kergest suurtükki ja üks raske patareid.

Peale selle oli veel mitmeid vähemaid koondisi (kolonel Dibitši, Plehve jne. salgad).

Üldse oli saksa-vene Lääne-armees lahingjõudu umbes: 45 000 meest (üldine koosseis ühes seljataguste asutistega aga oli umbes 52 000 meest, kellest umbes 40 000 meest olid sakslased, teised aga venelased), 100 suurtükki, 3 soomusrongi, 10 soomusautot, Kura Aa jõe sõjalaevastik ja palju mitmesuguseid muid tehnilisi osi. Koosseis polnud veel lõplik. Vabatahtlikke tuli alatasa juure.

Kokkuvõttena peab tähendama, et saksa-vene Lääne-armee kujutas enesest suurt ja tehniliselt väga rikkalikult varustatud lahingjõudu.

Operatsiooni läbiviimine. 8. oktoobril asus Bermond-Avalov Riia sihis pealetungile: Lätlased, nähes suurt hädaohtu Bermond-Avalovi poolt, palusid eestlasilt abi, toonitades, et Bermond-Avalov pole mitte ükski Läti, vaid ka Eesti vaenlane.

9. oktoobril saadab meie ülemjuhataja Riiga abiks lätlasile kaks

soomusrongi. Lätlased olid juba Düüna jõe paremale kaldale taandunud ja kavatsesid 10. oktoobril Riist lahkuda. Meie soomusrongide ülema pealekäimisel, kes ka lätlaste lahkumisel ei olnud nõus Riist ära taanduma, muutsid lätlased oma otsuse ja jäid Riiga. Bermond-Avalovil ei õnnestunud Riiga sisse tungida. Edaspidine naabri abistamine olenes meie ja Läti valitsuse kokkuleppe tulemustest. Igaks juhtumiks teeb aga meie ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner 16. oktoobril järgmised korraldused:

1. sõjakäigu korral Bermond-Avalovi vastu moodustatakse Kura väerinne ja operatsiooni juhiks sinna määratakse III diviisi ülem ühes oma staabiga;
2. Kura väerindele määratakse:
 - a. III. diviisist — kaks jalaväe rügementi ühe raske ja kahe kerge patareiga;
 - b. II diviisist — üks jalaväe rügement ühe kerge patareiga ja üks ratsarügement ühes oma patareiga;
3. I diviisil kästi valmis hoida üks jalaväe rügement ja üks patarei üleviskamiseks sinna, kus tarvis;
4. III diviisi rinde pidi II diviis enda alla võtma;
5. soomusrongide diviis pidi väljaastumiseks valmis pidama veel kaks soomusrongi.

Nagu toodud eelkorraldustest näha, arvestati Bermond-Avalovi pealetungi väga tõsiselt ja seda täiesti õigesti, sest tema väekoondis kujutas endast tüsedat lahingjõudu.

Diviiside ülemad asusid käsu täitmisele. III diviisi ülem koondas 2. jalaväe rügemendi Valga — Stakelni rajooni ja 3. jalaväe rügemendi — Marienburgi ümbruskonda.

Et kokkuleppest lätlastega aga asja ei saa, käseb meie ülemjuhataja soomusrongidel 22. oktoobril Riia alt ära tulla. Lätlaste palve peale lubab kindral J. Laidoner soomusrongidele uuesti Riia alla edasi jääda. Et aga kokkulepet lätlastega siiski ei saavutatud, kutsus ülemjuhataja soomusrongid 23. oktoobril Riia alt ära.

23. oktoobril andis kindral J. Laidoner Riia operatsiooniks määratud väeosad tagasi vastavate diviisiülemate käsutusse, tehes ühtlasi II ja III diviisi ülemaile ülesandeks — määrata kummastki diviisist ülemjuhataja reservi üks jalaväe rügement. III diviisi ülem määrab selleks 2. rügemendi ja II diviisi ülem — 5. rügemendi.

Kokkuvõte. Bermond-Avalovi avantüür oli baltisaksluse järjekordseks Balti hertsogiriigi loomise katseks. Ta oli ühtlasi ka katseks saksasõbralise kodanliku Venemaa loomisega Saksa tulevikku idas kindlustada.

Itta, Venemaa poole, olid suunatud peamiselt kolme suurriigi huvid — Inglise ja Prantsusmaa, kes maailmasõja võitsid, ja Saksamaa, kes maailmasõja kaotas. Oma kaotust läänes katsusid sakslased igati tasa teha võiduga idas. Põhjas ja lõunas tegutsevat vene valgekaarti toetasid Inglis- ja Prantsusmaa. Saksa-vene Lääne-armeed toetas aga kokkuvarisenud Saksamaa.

Nii oli siis vene Loode-armeel kui ka saksa-vene Lääne-armeel ühine siht

ja lipukiri: „Jagamatu ja suur Venemaa”, kuid järsud lahkuminekul tulid ilmsiks poliitilistes kirgedes, meelsuses ja orientatsioonis, mis olenesid neid toetavaist suurriikidest.

Saksamaa, kes oli kaotanud läänes, pidi alistuma ka idas. Suvel sai lüüa Landeswehr, nüüd kordus sama ka saksa-vene Lääne-armeega. Bermontiaadile pandi meie soomusrongide ja Inglise laevastiku poolt piir enne, kui ta oleks suutnud õigesti areneda ja meile hädaohlikuks kujuneda.

Meie soomusrongide varjul korraldasid lätlased alul kaitse ja asusid pärast vastupealetungile, et Bermond-Avalovi Kuramaalt välja tõrjuda. Bermond-Avalovi väljaastumine lätlaste vastu Loode-armee operatsiooni ajal mõjus tunduvalt kaasa Petrogradi sõjakäigu nurjumiseks. Bermond-Avalovi avantüüri likvideerimisest võtsid osa suured lätlaste jõud ja osa Inglise laevastikust. Meil olid igaks juhtumiks ootevalmis väeosad, mida seetõttu polnud võimalik ära kasutada Loode-armee abistamiseks.

XII. Narva kaitseoperatsioon 16. novembrist 1919. a. kuni 3. jaanuarini 1920. a.

Loode-armee taandumine. Kaitse korraldamine Luuga ja Narva jõe joonel.

(Skeem nr. 16)

Tegevus 4. kuni 16. novembrini. Loode-armee katastroofilise taandumisega novembri alul Petrogradi alt kandus sõjategevuse raskuspunkt üle Narva rindele. Ette nähes Loode-armee peatset kokkuvarisemist ja vene valgekaardi riismete kannul Eestimaa poole valguvat punaväe massi tehakse Narva rindel meie poolt aegsasti korraldusi vaenlase pealetungi vastuvõtmiseks.

4. novembril, kui lõplikult oli selgunud, et Petrogradi ja Ingeri operatsioon lõpevad ebaeduga, annab ülemjuhataja kindralmajor J. Laidoner Ingeris tegutsevad Eesti väed ja samuti ka Kaporje ja Luuga lahes tegutsevad merejõud juhtimise ühtlustamiseks I diviisi ülema kindralmajor A. Tõnissoni käsutusse.

Teades, et vene valgekaardi riismeist enam rinde kaitsejat ei saa, saadab I diviisi ülem 6. novembril Narva jõe ülemjooksule 1. rügemendi II pataljoni ühe kerge patareiga, kes ka 8. novembril rinde Vasknarvast kuni Kriuša (Kriivasoo) külani võtab oma kaitse alla.

Loode-armee juhatuse korraldustest oli näha, et ta kavatses üle Narva jõe Eesti pinnale taanduda ja seal uuesti, meie kaitse all, asuda oma väeriismete korraldamisele. Vene valgekaardi taandumine üle Narva jõe ei olnud aga meie poolt sugugi lubatav, sest Loode-armee juhatuse ei suutnud isegi kõige kriitilisemal hetkil salata oma eitavat seisukohta Eesti iseseisvuse suhtes. Seetõttu oli ka Eesti rahva avalik arvamine Loode-armee meie piiridesse laskmise vastu. Pealegi seisid meil ees rahuläbirääkimised Nõukogude Venega, ning see asjaolu loomulikult, kui rahuläbirääkimised tagajärgi annavad, ei lubanud aset meie territooriumil Nõukogude Vene

vaenulisele valgekaardi organisatsioonile. Eeltoodud põhjustel asus ka meie valitsus eitavale seisukohale Loode-armee taandumise suhtes Eesti pinnale.

Hinnates aga siiski seda tulu, mis Loode-armee kui puhvri olemasolu meile sõjaliselt annab, käseb ülemjuhataja 8. novembril I diviisi ülemat kindral Judenitšile teatada, et ta kaitsele asuks ida pool Narva jõge. Samuti kästakse kindral Judenitšile teatavaks teha, et eesti rahva avalik arvamine on Loode-armee Eesti pinnale taandumise vastu.

9. novembril teatab kindral Judenitš, et tema üle kahe päeva Jamburgi enam enda käes ei suuda hoida, ja palub teada, missuguse osa rindest võiks tema Loode-armeega enda alla võtta. Meie ülemjuhataja kindral-major J. Laidoner jätab viimase küsimuse I diviisi ülema kindralmajor A.Tõnissoni otsustada kokkuleppel kindral Judenitšiga.

9. novembril taandusid Ingeris tegutsevad meie väeosad — Ingeri ja 4. rügement (Kuperjanovi partisanide pataljon ja Skaudipataljon saadeti juba 6. novembril Narva rindelt Petseri rindele) — Kopeni—Glubokoje—Babino järvede joonele. Vaenlane jätkas vahetpidamata pealesurumist nii meie kui ka Loode-armee seisukohtadele. 12. novembril surusid punased Loode-armee Luuga jõe taha. Jamburgi linna jäi kaitsema Loode-armee järelväe osa. I diviisi ülem võttis Balti pataljoni, kes seni Loode-armee koosseisus oli tegutsenud, enda käsutusse ja andis järvede joonel osa rinnet tema kaitse alla.

Vahepeal löid lätlased Bermonditi, mistõttu ka neil hulk vägesid vabanes. Loomulikult võisid nüüd lätlased Põhja-Lätis osa III diviisi rindest enda kaitseda võtta. Väljudes eeltoodust ja Narva rindel tõsiseks kujunenud olukorrast, käseb ülemjuhataja 13. novembril:

1. soomusrongide diviisi ülemal saata Narva I diviisi ülema käsutusse üks soomusrong;
2. III diviisist üle viia Narva rindele üks jalaväe rügement ja üks kerge patareid. Patariid läheb I diviisi ülema käsutusse, kuna jalaväe rügement jääb ülemjuhataja reservi;
3. III diviisi ülemal anda väerinne lõuna pool Ostrov—Põtalovo joont üle lätlasile;
4. peale p. 2 tähendatud jalaväe rügemendi jäävad ülemjuhataja reservi II diviisist üks jalaväe rügement ja soomusrongide diviisist — Kuperjanovi partisanide pataljon ja Skaudipataljon;
5. III diviisi ülemal üks jalaväe rügement varru koondada.

Diviiside ülemad asuvad ülemjuhataja direktiivi täitmisele.

Vaenlane jätkab Narva rindel ägedat pealetungi. 14. novembril kell 1300 jätavad Loode-armee osad Jamburgi linna maha ja taanduvad üle Luuga jõe. Samal ajal surub vaenlane Babino—Glubokoje—Kopeni järvede joonel ägedasti peale. 13. novembril läks vaenlasel korda meie rinne järvede joonel läbi murda ja meie väeosad sundida taanduma Luuga jõe.

15. novembril oli meie vägede ja Loode-armee asetus järgmine:

1. rügement — peajõud Narva jõe vasakul kaldal (eelosad — Narva jõe ülemjooksul Peipsi järve ja Skarjatina-Gora küla vahel ning Kriuša platsdarmil

— Narva jõe paremal kaldal) Peipsi järvest kuni Narvani;

9. rügement — Batraki jõekese—Aleksandrovskaja Gorka—Kalmotka ja sealt edasi Luuga jõe paremal kaldal Žabino—Sveiska—Zahonje—Koškino joonel;

Balti pataljoni — Luuga jõel—Izvoz—Mannovka joonel;

4. rügement — Luuga jõel—Keikino—Itovo mõisa—Orlõ—Kurovitsõ—Priretšje mõisa joonel;

Ingeri rügement — Suur-Kuzemkino—Väike-Kuzemkino joonel ja sealt edasi üle Kirjamo kuni mereni.

Kokkuleppel I diviisi ülemaga võttis Loode-armee enda alla rinde meie 1. rügemendi ees Narva-Jamburgi raudteest üle Gostitsõ kuni Djuk-Perevolokani.

Kogusummas oli meil (eestlased, ingerlased ja baltlased) Narva rindel operatsiooni alul umbes 11 000 tääki, 300 kuulipildujat, 28 väli- ja 23 kindlussuurtükki. Loode-armee tääkide arvu on raske enam-vähem kindlasti ära määrata, sest koosseis nimekirjade järgi oli tegelikust arvust palju suurem. Vene valgekaardi lahingjõudu Narva kaitseoperatsiooni alul võib arvata siiski umbes 6000—7500 mehe ja 40 suurtüki peale.

Vaenlasel tegutses operatsiooni alul Narva-Petrogradi raudtee suunas 7. armee, mis koosnes kolmest diviisist ja ühest eribrigaadist. Peale selle tegutses punastel meie Narva rinde vastas hulk diviiside koosseisu mittekuuluvaid väeosi. Oudova—Luuga sihilt lähenes Narva jõe ülemjooksule 15. armee. 16. novembriks grupeerusid punaste jõud järgmiselt:

Peipsi järve ääres — 15. armee osad;

Loode-armee ja 9. rügemendi vastas — kahest diviisist ja mitmesugustest diviiside koosseisu mittekuuluvaid väeosadest koosnev Odintsovi grupp (56. ja 2. diviis ja 63. brigaad¹);

Balti pataljoni, 4. ja ingeri rügemendi vastas — 6. diviis.

Kogusummas oli vaenlasel esijärgus umbes 24 000 tääki, 450 kuulipildujat ja 25—30 suurtükki. Sügavamas seljataguses asuvate jõudude kohta puuduvad andmed.

Narva kaitseoperatsiooni eesmärk. Tähtsaimad operatsioonisuunad.

Meie kaitsepositsioonide hinnang.

(Skeem nr. 17)

Operatsiooni eesmärk. Narva kaitseoperatsiooni ajal algasid meil rahuläbirääkimised Nõukogude Venega ja seepärast on ka arusaadav, et mõlemad pooled tahtsid end sõjaliselt paremasse seisukorda asetada ja sellega endile paremaid rahutingimusi välja kaubelda.

Nõukogude Vene väejuhatusel oli eesmärgiks:

1. pealetungiga Narva jõe suunas hävitada lõplikult vene Loode-armee riismed ja
2. Narva linn ning Narva jõe joon vallutada, et sellega mõjutada algavaid

¹ Skeemil nr. 16 on eksikombel trükitud „61. rüg.“, peab olema „63. brig.“. J. M.

Eesti ja Nõukogude Vene vahelisi rahuläbirääkimisi.

Meil oli tegevuse eesmärgiks Narva linna ja Narva jõe joone kui Eesti loomuliku idaraja kaitsemine viimse võimaluseni, sellega näidates, et punaväe massid on võimetud Eesti rahvaväe purustamiseks ja sissetungimiseks Eesti pinnale.

Tähtsamad operatsioonisuunad Narva rindel. Hinnates Virumaa maastikku ja teede võrku näeme, et lääne pool Narva jõge suuremaile jõududele sõjaliseks tegevuseks soodus on peamiselt maa-ala Tapa—Narva raudtee piirkonnas ja raudtee ning mere vahel. Lõuna pool raudteed, kus on põhjatamad Virumaa sood ja metsad ja teedevõrk äärmiselt hõre ja vilets, võivad tegutseda ainult vähemad jõud teisejärgulise tähtsusega ülesannete (nagu haaramine tiival) lahendamiseks.

Narva jõe ja Luuga jõe vahel omab operatiivselt erilise tähtsuse Narva—Jamburgi suund, sest üle Jamburgi ja Narva lähevad ainsad ühendusmagistraalid Venemaalt Tallinna peale. Pealegi asub ses suunas ka tähtsaim tegevusobjekt — Narva linn ühes Narva jõe ülekäikudega, mis mõlemate poolte jõud enda külge tõmbas.

Tähtsaimate võimalike operatsioonisuundade suhtes võib Narva rinnet jagada nelja ossa:

1. Narva sektor—piirjoon lõunas—Pjata jõgi ja põhjas—Vepsküla—Mannovka;
2. Kriuša sektor—piirjoon lõunas—Borovnja—Polja ja põhjas—Pjata jõgi;
3. Vasknarva sektor—piirjoon lõunas—Peipsi järv ja põhjas—Borovnja—Polja joon;
4. Narva-Jõesuu sektor—piirjoon lõunas—Vepsküla—Mannovka ja põhjas—Narva laht.

Läbi Narva sektori läks vaenlase peaoperatsiooni suund sissetungimiseks Eestisse. Sealt ta saatis tulle oma peajõud, et Narva linn vallutada rindelt pealetungiga.

Kriuša sektori kaudu viis vaenlane oma abilöögi üle Kriuša ja Ustje-Žerdjanka külade Auvere ja Soldino jaama peale, s.o. meie Narva ja Narva-Jõesuu kaitsegrupi otsekohese (lähedase) seljataguse pihta, sellega ähvardades läbi lõigata meie kornmunikatsiooniteid. Peale selle võis vaenlane Nizõ rajoonist üle Pljussa jõesuu suunata abilöögi lõunast Narva peale. Kriuša sektoris naelutas enda külge poolte tähelepanu Kriuša—Mustjõe—Auvere tee, sest see oli ainsam liikumistsoon ses rajoonis Narva jõelt raudteele Auvere jaama juure.

Vasknarva sektorist viis vaenlane oma abilöögi Pühtitsa (Kuremäe kloostri) kaudu Jõhvi peale, s.o. Narva rindel tegutsevate vägede sügavaima (kaugeima) seljataguse pihta, asetades sellega raskesse seisukorda Narva, Kriuša ja Narva-Jõesuu sektoris tegutsevad meie väed.

Siin omas erilise tähtsuse Narva jõe ülemjooksult Pühtitsa kloostri kaudu Jõhvi peale viiv ühendustee. Arvesse võttes, et Vasknarva—Pühtitsa—Jõhvi

tee viis välja meie sügavale seljatagusele, pidi vaenlane edu saavutamiseks selles suunas saatma tegevusse ka suuremad ja võimalikult iseseisvad jõud. Kriuša—Auvere suunas võis vaenlane aga tegevusse paisata ka nõrgemaid osi, sest neid oli edu või ebaedu korral vähese kauguse tõttu võimalik alati õigeaegselt toetada.

Narva-Jõesuu sektori kaudu läks vaenlase abilöök mööda mererannikut Narva-Jõesuu ja Riigiküla peale ja sealt edasi — Vaivara ja Peeterristi peale eesmärgiga — pealetungiga kirdest edela suunas läbi lõigata meie Narva kaitsegrupi ühendusteid seljatagusega, et sellega kergendada peajõududele Narva linna vallutamist pealetungiga rindelt. Peale selle avanes vaenlasel võimalus edu korral Keikino—Feodorovka—Karosteli rajoonis alustada meie rinde kokkurullimist põhjast lõuna suunas, s.o. — anda abilöök põhjast (Narva jõe ja Luuga jõe vahelt) Narva peale.

Narva kaitselahingute iseloom. Narva kaitselahingud kujunesid meile rängeimaiks heitlusiks Vabadussõjas.

Esiteks tuli meil Narva rindel võidelda arvuliselt mitu korda tugevama vaenlase vastu. Selle „kingituse” oli meile rahuläbirääkimisteks kaela toonud Petrogradi alt taanduv Loode-armee.

Teiseks tuli meil lahingusse astuda vaenlasega peaaegu kindlustamata ja organiseerimata maastikul, välja arvatud Narva-Jõesuu sektor, Narva—Jamburgi raud- ja kivitee rajoon ja Kriuša ümbruses asuv külade grupp, kus mõnesuguseid nõrku kindlustustöid siiski oli tehtud. Positsioonile asudes tuli väeosadel enestel ka kindlustustöid alustada. Kuid see polnud nüüd sugugi kerge. Mõnesaja meetri kaugusel asuv vaenlane takistas töötamist. Pealegi oli maa läbikülmanud ja puudusid tarvilisel määral tööriistad.

Kolmandaks oli 1919. a. talv äärmiselt pakane. Detsembri alul tõusis külm varsti —10° C peale, kuna aga detsembri teisel poolel harilikuks nähtuseks oli —15°—20° C. Kohati olid aga soolaukad ja ojanired siiski veel lahti, sest sügav lumi oli sadanud läbikülmamata samblale ja maale. Sellest siis ka tuli, et metsas liikudes, kas luurel või lahingus vaenlasega, kes siin-seal üle Narva jõe puged, sõdurid tihtipeale üle põlvede vette vajusid. Riideid ja endastki juba viletsaid jalanõusid kuivatada polnud aga kuski, sest elamud puudusid Puhatusoo ja Kõrgesoo rajoonis peaaegu täieliselt.

Positsioonide iseloomustus. Kuna vaenlasel oli eesmärgiks Narva jõe joonele välja tungida, Narva linn vallutada ja Eesti väed purustada, seisis meie tegevuskava Narva linna ja positsioonide kaitses, mis asusid mitmes liinis üksteise taga.

Tähtsaimaks looduslikuks ja korraldatud positsiooniks oli meil Narva jõe vasak kallas Peipsi järvest kuni Kulguni, siis Narva jõe paremal kaldal Jaanlinna-eelne kaitsejoon kuni Popovkani ja edasi Narva jõe vasak kallas kuni Narva-Jõesuuni.

Vaenlase poole ette nihutatud positsioonidena võib nimetada:
Kriuša sektoris:

a. Kriuša—Pustoi Konets—Dolgaja Niiva joont ja

b. Ustje ning Suur-Žerdjanka külade platsdarmi;

Narva sektoris:

a. Lissji Gorõ—Batraki jõekeese—Aleksandrovskaja Gorka—Luuga jõe joont ja

b. Annenskaja—Dubrovka—Sala—Luuga jõe joont.

Narva-Jõesuu sektoris:

a. Luuga jõe—Kirjamo joont ja

b. Luuga jõe—Orlõ—Feodorovka—Karosteli—Saarküla joont.

Esimese positsiooni (Narva jõe vasak kallas Vasknarvast kuni Kriušani, Kriuša, Pustoi Konets, Dolgaja Niiva, Ustje-Žerdjanka, Suur-Žerdjanka, Nizõ, Terbinka, Lissji Gorõ, Batraki jõeke, Rajevka talu, Aleksandrovskaja Gorka, Luuga jõgi kuni Väike Kuzemkino küalani, Kirjamo), pikkus oli umbes 130 km.

Selle positsiooni heaks omaduseks oli asjaolu, et ta asus rinde tähtsaimal osal (Pjata jõe ja mere vahel) 7 kuni 18 km kaugusel Narva jõest, moodustades seega laialdase platsdarmi Narva jõe paremal kaldal, mida meie väeosad võisid ära kasutada lähtealuseks ülemineku korral pealetungile. Peale selle polnud vaenlasel kauguse tõttu võimalik Narva linna kergeist välisuurtükkest tule alla võtta.

Esimese positsiooni kahjuks rääkis aga tema liig suur pikkus, mis nõudis kaitseks palju vägesid, ja ebanormaalselt kitsa keelena väljavenitatud asetus Narva—Jamburgi ning Narva-Jõesuu—Kirjamo suunas. Viimane asjaolu tegi esimese positsiooni kaitse äärmiselt raskeks, pakkudes vaenlasele aga soodustusi selle vallutamiseks.

Teise positsiooni (Narva jõe vasak kallas Vasknarvast kuni Pljussa jõesuuni, Pljussa jõesuu, Annenskaja, Dubrovka, Sala, Luuga jõgi, Orlõ, Feodorovka, Karostel, Saarküla) pikkus oli umbes 105 km. Teine positsioon oli esimesest tunduvalt (25 km) lühem, looduslikult tugevam ja oma kujult normaalsem (puudusid väljaulatuvad sopid) ja seetõttu ka vähemate jõududega ja kergemini kaitsetav. Narva jõest Jamburgi suunas asus teine positsioon umbes 12 km kaugusel ja seetõttu oli Narva linn ka välispool vaenlase kerge välisuurtükiväe tule hädaohtu. Ülemineku korral pealetungile jäi Narva jõe paremale kaldale Narva ja Narva-Jõesuu sektoris veel küllaldane lähtealus.

Kolmanda positsiooni (Narva jõe vasak kallas Vasknarvast kuni Kulguni, Kulgu, Jaanlinna-eelsed kindlustused, Popovka, Narva jõe vasak kallas Popovkast kuni Narva-Jõesuuni) pikkus oli umbes 75 km. Nii kujunes kolmas positsioon lühimaks ja looduslikult meile tugevaimaks kaitsejooneks. Kolmanda positsiooni kahjuks rääkis aga asjaolu, et meie kaotasime Narva jõe paremal kaldal tarvilise platsdarmi või lähtealuse üleminekuks aktiivsele tegevusele ja Narva linn jäi vaenlase kerge välisuurtükiväe tule piirkonda. Need olid kaks tähtsat põhjust, mis kolmanda positsiooni väärtust teise kaitsejoone kasuks tunduvalt vähendasid. Taandumist kolmandale positsioonile võis lubada ainult äärmisel kriisil ja sedagi ajutiselt, et end koguda ja korraldada ja esimesel võimalusel Narva jõe parema kalda vallutamiseks asuda vastupealetungile.

Nii omas Narva kaitse lahingus suurima väärtuse teine positsioon, kus meie väed ka püsisid kuni Vabadussõja lõpuni.

Narva kaitseoperatsiooni võib läbiviimise mõttes jagada nelja järku: esimene periood — 16. novembrist kuni 6. detsembrini; teine periood — 7. kuni 22. detsembrini; kolmas periood — 23. kuni 27. detsembrini ja neljas periood — 28. detsembrist kuni 3. jaanuarini.

Narva kaitseoperatsiooni esimene periood 16. novembrist kuni 6. detsembrini.

(Skeem nr. 16)

Tegevus Vasknarva ja Kriuša sektoris 16. kuni 22. novembrini.

Vaenlase väekoondistel oli ülesandeks taanduva Loodearmee kannul välja tungida:

1. Odintsovi grupil — Narva jõe joonele Vasknarvast kuni Narva-Jõesuuni ja
2. 6. diviisil — Soome lahele Narva-Jõesuust kirde ja ida poole, toetades ühtlasi Odintsovi gruppi pealetungiga Koškino ja Dubrovka sihis.

16. novembril algab vaenlase pealetung kogu rindel. Vasknarva lõigus läheb vaenlasel korda Loode-armee osi Narva jõe ikka lähemale ja lähemale suruda ja lõpuks 20. novembril neid üle Narva jõe visata. Pärast 20. novembrit jääb sõjategevus Narva jõe ülemjooksul Peipsi järvest Omutini kuni Vabadussõja lõpuni vaikseks.

21. novembril käseb 7. armee ülem organiseerida tugeva löögigrupi, milles oleks vähemalt 2 brigaadi ühes ratsa- ja suurtükiväega, meie parema tiiva Narva sektori haaramiseks üle Monastõrjoki Ustje-Tšernova peale.

22. novembril hakkas vaenlane Kriuša ja Nizõ külade peale tungima, püüdes vallutada Kriuša platsdarmi.

Vene Loode-armee osad taandusid korratult, misjuures paljud isegi sõjariistus üle Narva jõe läksid ja põgenikena Pühtitsa—lisaku rajooni hakkasid valguma. Muuseas taandus ilma kindralmajor A. Tõnissoni loata Kriušast Loode-armee 2. korpuse staap ja asus Vaivarasse. 23. novembril jäi Loodearmee osadest kindralmajor A. Tõnissoni käsutusse 4 diviisi, millest II ja III kokku olid umbes meie ühe rügemendi suurused ja IV ning V — kokku ühe meie pataljoni suurused. Kogusummas oli Loode-armees veel umbes 3000 meest. Sealjuures olid aga voorid ja staabid eriliselt suured.

Tegevus Narva-Jõesuu sektoris 16. kuni 22. novembrini. Vaenlase ägeda pealetungi tagajärjel, mis algas 16. novembril, jätab ingeri rügement oma seisukohad maha ja taandub Suur-Kuzemkino — kõrgustik 15,3 joonele. 20. novembril murrab vaenlane ka seal ingeri rügemendi kaitsejoonest läbi ja vallutab Suur-Kuzemkino ning Ropša külad. Ingeri rügement, kelle meeoleolu vahetpidamatu taandumise tõttu on langenud, valgub laiali. 21. novembril katsub 4. rügemendi II pataljon Ropša küla uuesti tagasi võtta, kuid see ei

õnnestu tal.

Ingeri rügemendi vastas saavutatud edu arendamiseks käseb punaväe 7. armee ülem pealesurumist mererannikul jätkata, püüdes haarata sealt Luuga jõe joonel asuvate meie väeosade (eeskätt 4. rügemendi) vasakut tiiba.

Jätkates pealetungi surub vaenlane Luuga jõe ja mere vahel samm-sammult meie osi tagasi. 22. novembril vallutab ta Priretšje mõisa ja Volkovo küla. Kartes vaenlase väljumist (Volkovo küla ümbrusest) meie seljatagusele, jäetakse meie osade poolt maha ka Kurovitsõ küla. Vaenlase edu ei lähe korda likvideerida ja meie osad Luuga jõe ja mere vahel taanduvad Feodorovka—Karosteli—Saarküla suunas.

Tegevus Narva sektoris 16. kuni 22. novembrini. Samal ajal, kui vaenlane surus ingeri rügemendi ja 4. rügemendi vasakut tiiba mererannikul, tungis ta ka ägedasti peale 9. rügemendile Narva sektoris. Erilist survet avaldas ta 9. rügemendi osadele, kes asusid Aleksandrovskaja Gorka—Kalmotka ja Žabino külades. Pealetungi lähtealuseks oli punastel Padoga ja Suur- ning Väike-Lutski külade rajoon. Hoolimata vihaseist pealetungikatseist, ei suutnud punased ajajärgul 16. kuni 21. novembrini 9. rügemendi rindel edu saavutada.

22. novembril tõusis vaenlase pealetungi ägedus Aleksandrovskaja Gorka rajoonis kõrgeima pingeni. Koondatud suurtükitlega hävitati meie kaevikud ja traattõkked Aleksandrovskaja Gorka ja Kalmotka vahel. Marulisele suurtükitle ettevalmistusele järgnes vaenlase jalaväe pealetung kahes suunas, üks vaenlase kolonn (viie rügemendi osad) tungis Aleksandrovskaja Gorka eelsete ja Aleksandrovskaja Gorka ja Kalmotka vahel asuvate kaevikute peale, kuna teine kolonn (nelja rügemendi osad) liikus lõuna pool raudteed Loode-armee Semjonovi rügemendi peale.

9. rügemendi II pataljoni rinne Aleksandrovskaja Gorka ja Kalmotka vahel murti läbi. Lõuna pool raudteed liikuv vaenlase kolonn paiskas Loode-armee Semjonovi rügemendi laiali ja jätkas edu arendamist raudteest põhja poole, püüdes väljuda 9. rügemendi I pataljoni seljataha. Vaenlase edu raudtee piirkonnas ja läbimurret Luuga jõe ääres ei suudetud likvideerida. 9. rügement oli sunnitud Rajevka talu—Aleksandrovskaja Gorka—Kalmotka—Žabino—Sveiska—Zahonje joone maha jätma ja taanduma Annenskaja—Dubrovka—Sala liinile.

Kokkuvõte tegevusest 16. kuni 22. novembrini. Nii kujunes 23. novembriks olukord sarnaseks, et meil tuli võitlust pidada kahel rindel:

1. Nõukogude Vene suurearvulise pealetungiva sõjaväe vastu ja
2. kooskõlas Vabariigi Valitsuse otsusega ära võtta relvad rindelt omavoliliselt lahkuvalt Loode-armee osadelt.

Rindel oli meie seisukord raske. Vaenlane surus kõvasti peale Soome lahe ääres ja Narva-Jamburgi vahel. Mõlemas suundades oli tal edu. Kõik meie varud olid enamasti juba ära tarvitatud.

21. novembril andis ülemjuhataja soomusrongide diviisi ülemale käsu

Pühtitsa ja Iisaku rajooni valgunud Loode-armee osadelt sõjariistad ära võtta, kasutades selleks Kuperjanovi partisanide ja Skaudipataljone, kes selleks ajaks Pihkva rindelt Vaivarasse olid koondatud.

23. novembril paneb ülemjuhataja kindralmajor J. Laidoner Narva rindel täielise vastutuse nii rinde kui ka seljataguse eest I diviisi ülema kindral-major A. Tõnissoni peale ja kolonel K. Partsil käseb talitada juhtnõrde kohaselt, mis annab tegutsemiseks Loode-armee suhtes kindralmajor A. Tõnisson.

Seal, kus väeosi ei ole, korjab kaitseleit loodearmeelasilt relvad ära.

Arvesse võttes vaenlase passiivsust Pihkva rindel, paigutatakse sealt kaks 6. rügemendi pataljoni Rakveresse.

Vaenlase edaspidine tegevuskava. Vaenlase edaspidine tegevuskava oli järgmine:

6. diviis sai käsu välja tungida Narva lahe ääre Kirjamo Narva-Jõesuu joonele;

56. diviisil oli ülesandeks välja tungida Narva jõe joonele Narva-Jõesuust kuni Popovka külani;

2. diviis pidi välja tungima Narva jõe joonele Popovka külast ülespoole.

Löögigrupi, kes liikudes üle Monastõrjoki pidi haarama meie paremat tiiba, määrab 7. armee juhatus 63. brigaadi, mis koosnes 188. ja 189. kütirügemendist, 5. läti rügemendist ja 3. Baškiiride ratsarügemendist ühes suurtükiväega.

Tegevus Narva-Jõesuu sektoris 23. kuni 26. nov. 23. kuni 26. novembrini tungivad vaenlase 6., 56. ja 2. diviis kõvasti peale. 23. ja 24. novembril on 6. diviisil Soome lahe ääres veelgi edu. Surudes meid tagasi vallutab vaenlane siin Arssi ja Ilkino küla. 24. novembril asuvad meie osad Luuga jõe ja mere vahel positsioonile Feodorovka—Fitinka—Saarküla joonel.

Ingeri rügement oli selleks ajaks hoopis kokku varisenud. Temasse oli jäänud veel mõnisada meest.

Vaenlase pealetungi seismapanemiseks mererannikul saatis I diviisi ülem kolonel Seimani (4. rügemendi ülem) käsutusse abijõude 8. rügemendist (ühe pataljoni) ja Skaudi-pataljonist. Kolonel Seimanile tehti ülesandeks asuda vastukallaletungile ja uuesti enda alla võtta Orlõ—Kurovitsõ—Suur-Kuzemkino joon. Vastukallaletungi ei läinud aga korda teostada. Seevastu olime meie ise 25. novembril sunnitud maha jätma Fitinka küla. Meie väed asusid nüüd Feodorovka—Karosteli—Saarküla joonele, kust vaenlane meid kuni Vabadussõja lõpuni enam ei suutnud lahti kangutada.

Tegevus Narva sektoris 23. kuni 26. novembrini. Jamburg—Narva sihis tungis vaenlane 23. kuni 26. novembrini ägedasti meie seisukohtadele peale Dubrovka—Sala—Koškino joonel. 23. novembril õnnestub vaenlasel 8. rügemendi pataljon Dubrovkast välja lüüa ja küla enda alla võtta. Esimesena panevad vaenlase edasitungile piiri meie välipatarei nr. 3 (neli 18-naelalist inglise suurtükki) ja kindluspatarei nr. 7 (neli 42” suurtükki), kes Dubrovka

külla sissetunginud punaste löögiosa pihta avavad marulise tule. Suurtükitali oli sedavõrd äge, et veidi hiljem kohale jõudnud 9. rügemendi kompaniid vastupanu leidmata Dubrovka külla sisse läksid, kust vaenlane oli taandunud. 3. patarei laskis Dubrovka küla peale välja üldse 766 mürsku, kuna kindluse patarei kulutas umbes 300 mürsku 30 minuti jooksul, 3. patarei tule kiirus oli — 21 minuti jooksul 627 pauku. Tubli töö eest said suurtükiväelased tänu kindralmajor A. Tõnissonilt.

Vaenlase löögigrupp, mis oli määratud Narva sektoris tegutsevate vägede parema tiiva haaramiseks, jõudis alles 26. novembril Monastõrjokki.

Meie ülemjuhataja ja punaväe juhatuse korraldusi 26. ja 27. nov. Tegevus kuni 30. nov. 26. novembril käseb ülemjuhataja kindralmajor J. Laidoner Lõunaväerindelt saata 6. rügemendi III pataljoni Narva rindele oma rügemendi juure ja III diviisi ülemal tõmmata veel üks rügement varru. 6. rügemendi 2 pataljoni paigutatakse Rakverest Jõhvi. Kuperjanovi partisanid koondatakse Auveresse.

Ära nähes, et otselöögid Narva pihta ei anna tagajärgi, juhib punaväe rinde juht 27. novembril 7. armee ülema tähelepanu sellele, et ta tiiblöökidega katsuks meid sundida Narva suunas taanduma. Nüüdsest peale kannabki 7. armee ülem operatsiooni raskuspunkti oma vasakule tiivale ja teeb 2. diviisile ülesandeks Pjata ja Narva jõe joonele kuni Ustje-Žerdjankani välja tungida. 28. novembril surubki vaenlane vene Loode-armee üksused osalt Pjata jõe taha. Samaks ajaks vallutavad vaenlase 15. armee osad, toetades 7. armee pealetungi, Nizõ ja Ustje-Tšernova külad.

Punaväe rinde juhatuse leiab 7. armee vasakul tiival tegutseva manöövergrupi siiski liig nõrga olevat ja seepärast antakse 28. novembril Nizõ ja Ustje-Tšernova rajoon 15. armee alla.

29. novembril asuvad Loode-armee osad vastupealetungile ja löövad punased Narva—Oudova sihis veidi tagasi. 30. novembril surutakse valged küll endistele seisukohtadele, kuid see asjaolu, et eelmisel päeval vaenlase löögigrupp oli sunnitud taanduma, viib punaväe rinde ülema arusaamisele, et meile otsustava löögi andmiseks on tarvis veelgi jõude koondada.

Tegevus 1. kuni 6. detsembrini. Järgneval ajajärgul 1. kuni 6. detsembrini on rindel võrdlemisi vaikne, kuna mõlemad pooled teevad vajalisi ümberpaigutusi ja ettevalmistusi. Meie väeosad jätkavad positsioonide kindlustamise töid.

2. detsembril algasid meil Tartus rahuläbirääkimised Nõukogude Venemaaga. Võis arvata, et vaenlane Narva rindel asub uuesti veelgi tugevamale pealetungile, et sellega mõjutada rahuläbirääkimisi.

Et vaenlase uue pealetungi tagasilöömiseks koondada võimalikult rohkem vägesid Narva rindele, teatab ülemjuhataja 2. detsembril lätlasile, et nemad meie III diviisi rinde Lätimaal Lubani järvest kuni Berezka küalani, kirde pool Saidenetsi, enda alla võtaksid, sest pärast Bermond-Avalovi löömist sai lätlasil hulk väeosi vabaks.

Narva rindelt lubab ülemjuhataja Kuperjanovi partisanide pataljoni Lõunaväerindele viia. Partisanide asemele annab ülemjuhataja oma varust I diviisi ülema käsutusse 6. rügemendi ühe pataljoni.

Kokkuvõte. Narva kaitseoperatsiooni esimesel perioodil arenes tegevus peamiselt Narva ja Narva-Jõesuu sektorites. Narva sektoris surus vaenlane meid 22. novembril Batraki jõekese—Rajevka talu—Aleksandrovskaja Gorka—Kalmotka Žabino—Sveiska—Zahonje joonelt Annenskaja—Dubrovka—Sala—Koškino joonele.

Mererannikul taandusid vaenlase survele 4. ja ingeri rügemendi osad Kurovitsõ—Suur Kuzemkino—Väike-Kuzemkino—Kirjamo joonelt 24. novembriks Orlõ—Feodorovka—Karosteli—Saarküla joonele. Kriuša sektoris olulise tähtsusega lahinguid ei olnud.

Vasknarva sektoris jõudsid punaväed Narva jõe parema kaldani, kuna vasakul kaldal asusid meie osad. Ka siin puudusid lahingud, sest vaenlane ei teinud Narva jõest ületungimise katseid.

Nähes, et rindelöögiga Narva—Jamburgi raudtee ja mere vahel ei pääse edasi, kavatses vaenlane tegevuse raskuspunkti tulevikus üle kanda oma vasakule tiivale.

Narva kaitseoperatsiooni teine periood 7. kuni 20. detsembrini.

(Skeem nr. 18)

Tegevus 7. kuni 9. novembrini. Peale marulist suurtükiväe ettevalmistust tungisid ööl vastu 7. detsembril 15. armee 11. diviisi osad Temnitsa mõisa poolt Kriuša peale, kuid löödi suurte kaotustega tagasi. Samal ajal tulid vaenlase kolme rügemendi osad (91., 92. ja 93.) lõuna pool Zassekat üle Narva jõe, kust nad Mustjõe sihis edasi tungisid.

Vaenlase läbimurde likvideerimiseks võeti tarvitusele energilised abinõud. Seisukorra jaluleseadmiseks Mustjõe rajoonis andis ülemjuhataja kindralmajor J. Laidoner kindralmajor A. Tõnissoni käsutusse 6. rügemendi kogu koosseisus. Kindralmajor A. Tõnisson saatis 1. jalaväe rügemendi ülemale, kes asus Mustjõe külas, abiks Narvast kaks kompaniid ja Narva-Jõesuust ühe kompanii (Skaidipataljonist). Punaseid tagasi lööma saadeti Mustjõe külast 4. rügemendi kaks kompaniid ja jalaluurajate komando. 7. detsembril kella 1700 paiku tungisid meie kompaniid metsas vaenlasele ootamatult kallale, löid ta segadusse ja viskasid pärast lühikest võitlust tagasi üle Narva jõe.

Et 11. diviisi pealetungi toetada, tungis vaenlase 2. diviis 7. detsembril Suur- ja Ustje-Žerdjanka külade peale, kuid löödi tagasi. 7. armee teised osad siis, kui vaenlane Kriuša juures läbimurret katsus teostada, ei avaldanud aktiivsust. 7. detsembril saavad aga ka 7. armee osad käsu üldiseks pealetungiks varem neile antud ülesannete täitmiseks.

8. ja 9. detsembril tungib vaenlane kogu Narva rindel ägedasti peale, misjuures 6. ja 56. diviisi osad erilist survet avaldasid Itovi, Orlõ, Feodorovka

ja Karosteli juures ning Dubrovka—Sala joonel. Rängemaid lahinguid löödi Itovo mõisa ja Orlõ—Feodorovka külade grupi ning Sala—Koškino juures. Kõik vaenlase pealetungikatsed varisesid seal kokku.

8. detsembril läheb vaenlasel uuesti korda Uusna juures, kus ta väed jõe parema kaldani olid jõudnud, üle Narva jõe tulla. Tal oli kavatsus sealt pealetungi jätkata Mustjõe küla sihis ja seega sundida taandumisele meie ja Loode-korpuse osad, kes asusid kaitsele Narva jõe paremal kaldal Kriuša positsioonil. Manöövri idee igatahes oli olukorra kohane, kuid punased ei suutnud seda täita.

Mustjõe külas olid meil varud kohal, kes vaenlasele vastu saadeti. Ta visati uuesti tagasi üle Narva jõe.

8. detsembril ja ööl vastu 9. detsembrit vallutab vaenlane siiski Kriuša, Pustoi Konetsi ja Dolgaja Niiva külad. Meie ja Loode-armee osad asuvad kaitsele Narva jõe vasakul kaldal. Seega oli Kriuša platsdarm vaenlase kätte langenud. Seda mõnekilomeetrilise pindalaga „külade saarekest” rabade ja metsade keskel oli vaenlasel hädasti vaja. Külmade tulekul leidsid punased siin sooja ulualuse, mis neil enne seda Narva jõe läheduses (nagu meilgi jõe vasakul kaldal) oli puudunud. Peale selle omas Kriuša platsdarm veel suure taktikalise väärtuse. Kriuša, Pustoi Konetsi ja Dolgaja Niiva külade vallutamise järgis vaenlane ka selles rajoonis välja Narva jõe. See „külade saareke” kujunes nüüdsest peale temale koondumiskohaks ja lähtealuseks edaspidistes operatsioonides:

1. Mustjõe küla—Auvere ja
2. Žerdjanka—Samokrassi suunas.

Narva jõe paremal kaldal püsisid Loode-armee osad veel Ustje- ja Suur-Žerdjankas, kuid nende külade langemine seisis veel ainult ajaküsimuses.

Korraldused 9. detsembril. Vahepeal selgus rahuläbirääkimistel, et enamlased nõuavad riigipiiriks Eesti ja Nõukogude Vene vahel Kunda vabriku, Sonda jaama, Ranna-Pungerja, Peipsi järve ja endise Võru maakonna piirjoont (vastu Pihkva kubermangu). Seega oleks Nõukogude Venele jäänud Virumaa idapoolne osa ühes Narva linnaga ja Petserimaaga. Selge oli, et vaenlane veelgi jõude koondab ja katsub maksu mis maksab Narva linna vallutada, et meid seega sundida raskeid rahutingimusi vastu võtma. Et olla valmis energilisimaks vastupanuks, teeb ülemjuhataja kindralmajor J. Laidoner 9. detsembril järgmised korraldused:

1. Narva rindel jäävad kõik sealolevad väeosad ajutiselt I diviisi ülema käsutusse. I diviisi ülemal varus hoida vähemalt üks, kui aga võimalik, kaks rügementi;
2. II diviisi piirkonnas võimalikult rohkem üksusi varru koondada;
3. soomusrongide diviisil kalevlaste pataljon koondada raudtee lähedusse ülemjuhataja reservi;
4. kõik III diviisi osad Läti rindelt vabanemisel koondada raudtee lähedusse ülemjuhataja reservi, peale ühe pataljoni, mis jätta Marienburgi ümbrusse;
5. kõik sõjalaevad ja soomusrongid võimalikult ruttu seada lahingvalmis ja

6. puhkusele lubada mehi äärmiselt piiratud arvul.

9. detsembril annab punaväe Lääneväerinde ülem, kes 7. armee juhi tegevusega ei ole rahul, 2. diviisi ühes 21. diviisi 3. brigaadiga (63. brigaad) operatiivselt 15. armee juhi käsutusse ja teeb viimasele ülesandeks välja tungida Narva jõe joonele kuni Narva linnani. 7. armee (6. ja 56. diviis) pidi jätkama pealetungi varem antud ülesannete täitmiseks ja kiires korras 56. diviisi osadega ära vahetama 2. diviisi osad. Nii kuulusid nüüd 15. armee koosseisu 2., 10., 11. ja 19. diviis ja 63. brigaad. 15. armeelt võis oodata suurt aktiivsust, kuna aga 7. armee oli võrdlemisi enam passiivne.

Tegevus 10. kuni 20. detsembrini. 10. detsembril algab vaenlane kogu Narva rindel järjekorralist pealetungi, mis kestab 20. detsembrini. Narva-Jõesuu sektoris ründab vaenlane marulise suurtükitle ettevalmistusel korduvalt Itovo mõisa ja Orlõ, Feodorovka külade gruppi, mis üldisest rinde asendist ulatus nurgana vaenlase poole ja seetõttu kujunes ka tegevusobjektiks nii põhjast kui ka idast pealetungivaile punastele. Itovo mõisa—Orlõ—Feodorovka külade kaitsegrupp seisis punaste pealetungi kordadel alatise risttule all. Eriti äge oli vaenlasetuli ja pealetung 11., 14. ja 17. detsembril.

11. detsembril kell 2000 avab vaenlane marulise suurtükitle Orlõ ja Feodorovka peale ning veidi hiljem algab jalaväe rünnak, mis lõpeb vaenlase täielise kaotusega. Ilkinost Feodorovkale pealetungiv vaenlase kolonn jättis selles lahingus maha üle paarisaja surnu ja hulga haavatuid. Vangide ülekuulamisel selgus, et pealetungivail osadel olnud ülesandeks maksku mis maksab Feodorovka küla vallutada ja seal meie rinne läbi murda.

14. ja 17. detsembril tungib vaenlane ägeda suurtükitle toetusel korduvalt peale Orlõ—Feodorovka—Karosteli joonel (erilist survet tundub siiski Keikino—Itovo—Feodorovka grupis), kuid edu ta ei saavuta.

Narva sektoris kujunevad meile raskeimaiks päeviks 14. ja 17. detsember. 14. detsembril saab 56. diviis käsu maksku mis maksab raudtee ja kivitee piirkonnas vallutada Annenskaja—Dubrovka joon. Pealetung oli äärmiselt äge. Suurtükitlega tehti maatasa suurem osa meie kaevikuist ja hävitati traattõkkes. Punaväelasi aeti kolonnidena rünnakusse, kuid kõik see ei aidanud. Vaenlase kallaletung varises kokku.

17. detsembril asus vaenlane ägedale kallaletungile Luuga jõe ääres, kus tal õnnestus vallutada Sala ja Koškino külad ja Marienhofi mõis. Meie vastupealetungiga võeti Sala küla ja Marienhofi mõis küll tagasi, kuid Koškino küla Luuga jõe paremal kaldal jäi punaste kätte. Viimase langemine ei teinud aga meile suurt muret, sest Koškino küla ulatus terava nurgaga vaenlase poole ja oli seepärast ka raskesti kaitsetav. Kriuša sektoris alates 15. detsembrist algab 15. armee edu. 14. detsembril vallutab vaenlane Suur-Žerdjanka ja 15. detsembril — Ustje-Žerdjanka külad. Loode-armee osad taandusid ja asusid kaitsele Narva jõe vasakul kaldal.

Väska läbimurre 16. ja 17. dets. 16. detsembril kell 1600 tungisid

punased Väska küla kohal üle Narva jõe. Loode-armee osad taandusid üle Kõrgesoo Samokrassi suunas ja asusid kaitsele 2 km Samokrassist lõuna poole metsa ääre. Osa valgekaartlasi jooksis laiali, kuid ei puudunud ka punaste poole üleminejad. Läbi murdes meie rinde Väska juures, jätkasid punased edu arendamist Samokrassi suunas eesmärgiga välja jõuda raudteele. Keskööks jõudis vaenlane Samokrassi alla.

Nii oli Narva rindel seisukord 17. detsembril äärmiselt raske. Väska juures oli meie rinne läbi murtud, kuna Dubrovka ja Sala ning Feodorovka ja Karosteli joonel vaenlane surus kõvasti peale.

Et seekord meile ähvardas kõige kriitilisemaks kujuneda vaenlase edu Väska—Samokrassi suunas, võetakse punaste läbimurde likvideerimiseks seal tarvitusele mõjuvad abinõud.

Kõigepealt pannakse raudtee kaitse Auvere ja Narva vahel ühe soomusrongi peale. Siis organiseeritakse vaenlase läbimurdunud osade pihta vastulöögid, milleks määratakse:

1. Samokrassi—Väska suunas — 8. rügemendi I pataljon, 1. rügemendi 2. ja 12. kompanii ning 6. rügemendi 2. ja 4. kompanii;
2. Kriuša—Väska suunas (mööda Narva jõe vasakut kallast kirdesse) — 1. rügemendi jalaluurajad ja 7. kompanii osad;
3. Narva—Väska suunas (mööda Narva jõe vasakut kallast lõunasse) — 1. rügemendi 1., 3. ja 4. kompanii.

Nii võtsid Väska läbimurde likvideerimisest osa meie kolme rügemendi osad (venelased veel peale selle).

17. detsembri hommikul asuvad meie osad vastukallaletungile. Vaenlane, kandes Kõrgesool ränke kaotusi, visatakse tagasi Väska küla rajooni, kus ta ikka enam ja enam koomale surutakse. Punased nähes, et neid kolmest küljest surutakse ühte punkti, mis võib lõppeda sisse jäämisega või raske taandumisega üle Narva jõe jääkatte, jätavad Väska küla ilma lahinguta maha ja taanduvad Narva jõe paremale kaldale. Esimestena jõuavad kesköö paiku Väska külla meie Narva poolt liikuva löögigrupi üksused.

18. jaanuari hommikul asusid kaitsele Narva jõe vasakul kaldal Ustje-Žerdjanka küla kohalt kuni Väskani — 6. rügemendi I pataljoni osad ja Väskast kuni Kulguni — 1. rügemendi I pataljon.

Kriuša läbimurre 18. dets. 18. detsembril kella 0400 paiku tungis vaenlase seitsme rügemendi osadest koosnev löögigrupp Ustje-Žerdjanka ja Dolgaja Niiva külade vahel (Kosari talude juures) üle Narva jõe, sundides esialgu meie osi vasakult kaldalt Kriuša—Auvere tee suunas veidi taanduma. Meie poolt organiseeriti vastulöök ja sama päeva õhtuks visati vaenlane tagasi üle Narva jõe. Narva jõest üleminekul sattusid punased meie flankeeriva kuulipildujatele alla, mis neilt nõudis suuri ohvreid. Tihe laipade ja haavatute rida Mustjõe metsades ja Narva jõe lumisel jääl näitasid vaenlase taandumisrada.

Nii varisesid kokku vaenlase kaks suuremat katset meie rinne läbi murda: 16. ja 17. detsembril — Väska—Samokrassi suunas ja 18. detsembril —

Kriuša—Auvere suunas.

Läbimurde teostamiseks oli vaenlane Kriuša ja Ustje- ning Suur-Žerdjanka külade rajooni koondanud üle 20 väeosa ja 8 patareid koosseisus umbes 10 000 tääki (rügemendis oli keskmiselt 400—500 tääki), 200 kuulipildujat ja 25—28 suurtükki. Seevastu oli aga 1. rügemendis ühes juureantud 6. rügemendi I pataljoni ja Loode-armee osadega kokku umbes 2000—2500 tääki, 100 kuulipildujat ja 23 suurtükki.

Kindlustamata positsioonid, käre külm ja sügav lumi ning viletsaimagi ulualuse puudumine, kus võis soojendada kangestunud liikmeid — kõik see nõudis sõjaväelt suuri jõupingutusi, kõrget meeolelu ja erilist vaprust, sest muidu oleks ta paratamatult kokku varisenud vaenlase suurearvulise ülekaalu ees.

Kokkuvõte. Narva kaitseoperatsiooni teisel perioodil kannab vaenlane tegevuse raskuspunkti üle oma vasakule tiivale, püüdes Kriuša platsdarmilt üle Mustjõe ja Väska välja tungida Auvere—Samokrassi—Soldino rajooni, et seal meie ühendusteid seljatagusega läbi lõigata ja sellega Narva ja Narva-Jõesuu kaitsegrupi panna raskesse seisukorda. Punaväe juhatuse poolt valitud operatsiooni suund oli õige, sest ta läks meie tundelisimasse kohta ja vaenlase edu korral oleksid meie väed sattunud raskesse seisukorda. Nimetatud põhjustel seisti ka alati valvel Kriuša—Auvere suuna pärast ja katsuti seal vaenlase iga vähimgi edu Narva jõe vasakul kaldal likvideerida, mis meil ka täiesti õnnestus.

Kandes üle tegevuse raskuspunkti lõunasse jätkas vaenlane endiselt surumist Annenskaja—Dubrovka—Sala—Luuga jõe—Feodorovka—Karosteli ja Saarküla joonel, kuid siin varisesid ta korduvad ja ohvriterikkad pealetungid alatiselt kokku. Erilise külgetõmbejõu omasid meie rinde pöördepunktid :

a. Sala—Koškino külade grupp — kus läänest ida suunas tulev meie positsioon teeb järsu pöörde lõunasse, ja

b. Orlõ—Feodorovka külade grupp — kus samuti läänest tulev positsioon pöördub täisnurga all lõunasse.

Ainult Koškino küla, mis üldisest rindest ettenihutatud punktina asetseb Luuga jõe paremal kaldal, langes vaenlase kätte.

Vasknarva lõigus oli vaenlane passiivne.

Narva kaitseoperatsiooni kolmas periood 21. kuni 27. detsembrini.

Ettevalmistused uueks pealetungiks. Narva kaitseoperatsiooni kolmas või jõulude periood on võrdlemisi vaikne. Vaenlane võimaldas meile lühikese pühade-puhkuse. Rindele tulid seltskonna esindajad pühadekinkidega — see tõstis tuju. Ainult käre külm kippus kaevikuis liiga tegema. Kraadiklaas näitas alatiselt —15°—20° C. Meie viletsate jalanõude juures ja sooja varustuse puudusel viis külm palju mehi rivist välja.

Üldise vaikuse sekka pidas vaenlane meie seisukohti harva suurtükitle all ja pommitas Nizõ rajoonist vahetevahel Narva linna 10-tollilisest

meresuurtükist.

Jõulude rahu oli aga ainult tormieelseks vaikuseks. Vaenlane oli end puruks jooksnud vastu meie kaitsemüüri. Oli tarvis lühikestki aega väeosade korraldamiseks ja vastavate grupeerimiste läbiviimiseks, et siis uue hooga asuda pealetungile.

Nii siis sel ajal, kui kaevikuis eelliinil valitses näiline vaikus, kees seljataguses jõudude korraldamise ja grupeerimise töö.

Jõululaupäeval, s.o. 24. detsembril, jõuti rahuläbirääkimistes nii kaugele, et peapunktides mõlemad pooled leppisid kokku, kuid Nõukogude Vene delegatsioon ei annud mõnes detailis siiski järele ja loobus viimsel hetkel vaherahulepingule alla kirjutamast.

Ette nähes vaenlase peatset pealetungi võimalust teatab meie ülemjuhataja 25. detsembril diviisiülemaile järgmist:

„Rahuläbirääkimistel on viimastel päevadel kaunis head tagajärjed olnud. Piiriküsimustes lepiti peapunktides kokku. Enamlased tahtsid aga meile ühte rasket ja meile sõjaliselt väga hädaohtlikku tingimust kaela panna, nimelt, et meie Narva jõe vasakul kaldal kümne verstalises maaribas ei tohiks sõjaväge pidada ega Narva jõe vasakut kallast kindlustada. Seni meie delegatsioon selles asjas järele ei ole andnud. Kindral Soots (delegatsiooni liige) arvab, et enamlased ka selles punktis järele annavad. Järgmine rahudelegatsioonide läbirääkimine sünnib 29. detsembril, kus see küsimus harutamisele tuleb. Väga võimalik, et enamlased selle aja sees uuesti katsuvad pealetungida ja meie väerinnet läbimurda ning meid taganemisele sundida. See oleks muidugi uueks suureks trumbiks enamlaste nõudmiste suurendamisele. Seepärast juhin Teie iseäralikku tähelepanemist ligemate päevade peale. Olen kindel, et Teie kõik, mis võimalik, saate tegema, et väerinne kindlaks jääks ja punaste pealetungimised saaks tagasilöödud. Siis on lootus, et meile vastuvõetava vaherahu kätte saame.”

Vahepeal andis III diviis Lõunarindel oma seisukohad lätlasile üle. Diviis koondati Valga, Stakelni ja Marienburgi ümbruskonda üleviimiseks Narva rindele.

26. detsembril jõuab III diviisi ülem, kindralmajor E. Pödder, ühes tarvilisima staabi osaga Jõhvi. 27. detsembril sõidab ülemjuhataja kindralmajor J. Laidoner Narva, kus enda juure kutsub I ja III diviisi ülema, kolonel N. Reeki ja kolonel O. Heinze, kellele siin annab tarvilised eelkorraldused, mis on seotud Viru väerinde ja selle juhatuse moodustamise küsimusega. 28. detsembril kinnitab ülemjuhataja oma korraldusi järgmise käsuga:

„1. väerinde kaitsmine mererannast kuni Hõbesaareni (saar välja arvatud) jääb I diviisi ülesandeks;

2. väerinde kaitsmine Hõbesaarest (saar juure arvatud) kuni Vasknarvani ja edasi Peipsi kallast mööda kuni Lohusuuni (välja arvatud) jääb III diviisi ülesandeks;

3. diviiside ajutine koosseis on järgmine:

I diviis — 4., 8. ja 9. jalaväe rügement, Ingeri rügement, Balti pataljon,

Skaudirügement ja patareid diviisi piirkonnas;

III diviis — 1., 2. ja 6. jalaväe rügement, Tallinna eskadron ja patareid diviisi piirkonnas;

4. I diviisi staap — Narvas, III diviisi staap — Vaivara jaamas või selle ümbruses;

5. Viruväerinde juhataja kohustetäitjaks määran kindral Tõnissoni, väerinde staabi ülema kohustetäitmise panen kolonel Reeki peale;

6. ajutiseks I diviisi ülema kohustetäitjaks määran kolonel Heinze;

7. väerinde juhatuse peaülesanded on — väerinde üldine operatiivne juhatamine ja seljataguse korraldamine;

8. silmaspidades, et Viru väerinde juhatuse on ajutine asutus, tuleb väerinde staap vormeerida võimalikult väikeses koosseisus;

9. väerinde staap paigutada ühes III diviisi staabiga Vaivarasse;

10. väerinde juhatusel on õigus side pidamiseks ja asjaajamiseks tarvitada III diviisi staabi abinõusid;

11. Viru väerindel pidada minu varus üks jalaväe rügement patareiga. Määran minu varusse 2. jalaväe rügemendi patareiga. Kindral Tõnissonil luban seda rügementi vahetada;

12. käsen väerinde kaitsemist nõnda korraldada, et peale minu varu oleks veel rinde varu ja igal diviisil omad varud; — I diviisil mitte vähem, kui üks rügement. Loen, et rinde kaitse kindlus rippub peaaesjalikult ära varudest ja seepärast nõuan, et võimalikult ruttu saaks sellekohased varud kogutud;

13. venelased Nizõ ja Terbinka sihil jäävad üldiselt kindral Tõnissoni käsutusse, taktikaliselt aga I diviisi juure ja piirkonda;

14. soomusrongid Viru väerindel jäävad operatiivselt rinde juhataja käsutusse.”

Ka vaenlane valmistas uut pealetungi ette, milleks rinde juhatuse armeedele andis järgmise direktiivi:

„15. armeel, hoides kindlasti enda käes Narva jõe parem kallas jõe algusest kuni Kljutšnoi saareni ja kindlustades end vaenlase võimalike pealetungide eest Peipsi ja Pihkva järve idapoolsele kaldale, koondada tugev grupp otsustava löögi andmiseks Pjata jõe ümbruskonnast Narva ja Jaanlinna suunas, eesmärgiga vallutada Jaanilinn ja Narva jõe kallas lõuna pool Jaanlinna;

7. armeel — ümberpaigutuste abil kõvendada oma vasakut tiiba, millega asuda pealetungile, toetades sellega 15. armee löögigrupi tegevust. Lähimaks ülesandeks 7. armeele on Annenskaja—Komarovka—Pulkovo joone vallutamine.”

Kõik ümbergrupeerimised pidid lõppema 24. detsembriks. Seepärast on ka arusaadav, miks Nõukogude Vene rahudelegatsioon 24. detsembril, kui peapunktides juba lepiti kokku, detailides enam ei annud järele ja loobus vaherahu alla kirjutamast.

Rindejuhi direktiivi täitmiseks käseb 7. armee ülem:

„6. diviisil jätta üks brigaad küllalt tugeva suurtükiväega Karosteli—Feodorovka joonele ja teine brigaad paigutada ümber Koškino—Zahonje—

Sveiska—Žabino rajooni, ühe brigaadiga energiliselt demonstreerida Karosteli—Feodorovka joonel ja teisega tungida peale üldises suunas Pulkovo—Lomi karjamõis—Narva linna kirdepoolne serv.

56. diviisil 499. rügement asendada 52. rügemendiga. Peale tungida ühe brigaadiga Sala — Pulkovo suunas, töötades sealjuures kontaktis 6. diviisi vasaku brigaadiga. Teise brigaadiga demonstreerida Dubrovka—Annenskaja joonel. Vasak brigaad suunata, Annenskaja küla ümber haarates, Suur-Saare, Kobõljaki peale. Vasaku brigaadi jõude suurendatakse ühe (52.) rügemendiga.”

Vaenlane asub 22. detsembril väeosade täiendamisele ja ümbergrupeerimisele, millega ta aga mitte 24. detsembriks, vaid alles 27. detsembriks jõuab lõpule. Jäädi hiljaks.

Selles vahemikus tungib Pihkva sihis 20.—23. detsembrini vaenlane demonstratiivselt meie II diviisi seisukohtade peale, püüdes meie tähelepanu Narva rindelt viia Lõunarindele.

Enne aga veel, kui vaenlane suutis pealetungi Narva rindel alata, tungisid Loode-armee osad 27. detsembril Terbinka sihis peale ja võtsid punaste diviisi suurtükiväest ära kolm rasket ja kaks kergest suurtükki. Vaenlase 2. diviisi parema tiiva osad jäid ilma suurtükiväeta.

Kokkuvõte. Meie ülemjuhataja korraldustes on kaks tähtsat põhialust, mis lubasid eeldada vaenlase oodatava pealetungi edukat tagasilöömist ja nimelt:

1. rinde juhatuse moodustamine ja
2. varude süsteemi loomine.

Kohapealse rinde juhi puudumise arvel oleme Vabadussõjas nii mõnegi kibeda õppetunni saanud. Eriti on see tunda annud pikal Lõunarindel, kus kolm diviisi tegutses kõrvuti ilma ühise juhita. Ülemjuhataja silm ja korraldav käsi ei ulatunud Tallinnast iga kord õigel ajal kohale. Pealegi võttis ülemjuhatajalt palju aega ja töökulu alatine detailidesse süvenemine. Virurindel, kus detsembrikuu viimseil päevil tegutses kaks diviisi, lahendati juhtimise küsimus otstarbekohaselt rinde juhatuse moodustamisega.

Suure tähtsuse omas ka varude süsteemi korraldamine. Meie võrdlemisi hõredast kaitsejoonest võis vaenlane metsarikkal maastikul siin-seal kergesti läbi murda, mispärast varud tema tagasitõrjumiseks olid hädatarvilised.

Punaväe juhatuse tegevuskavast paistab silma, et kõik ta löögisuunad järgnevais lahinguis on kontsentreeritud Narva pihta. Teistes sihtides kavatses vaenlane piirduda ainult demonstratsiooniga, mispärast ka vägesid grupeeritakse enam Narva rajooni.

Narva linn kavatseti vallutada kontsentreeritud liikumisega kolmes suunas:

1. Pulkovo—Lom—Narva;
2. Annenskaja—Komarovka—Narva ja
3. Pljussa jõesuu—Narva.

**Narva kaitseoperatsiooni neljas periood 28. detsembrist 1919. a.
kuni 3. jaanuarini 1920. a.
(Skeem nr. 19)**

Vaenlase pealetung 28., 29. ja 30. detsembril. 28. detsembri hommikul algas vaenlase uus pealetung. 7. armee osad tungisid küll mitu korda meie seisukohtadele kallale, kuid iga kord löödi nad suurte kaotustega tagasi. Eriti ägedad olid lahingud Sala küla ja Marienhofi mõisa juures.

28. detsembril läks 15. armeel korda Loode-armee osi Pljussa ja Narva jõe vahel veidi tagasi suruda, üks vaenlase grupp tungis isegi põhja pool Hõbesaart üle Narva jõe, kuid visati meie vastukallaletungiga tagasi.

Meie 1. rügemendi kaitseõigused pommitas vaenlane 28. novembril Mustjõe ja Väska küla ning Kosari talusid. Siin-seal katsus ta vähemate salkadega üle Narva jõe tulla, mis meie poolt aga nurja aeti.

56. diviisi löögigrupi osad tungisid kuni raudteeni Karlova karjamõisa juures. Seal paisati nad aga meie soomusrongi poolt laiali.

29. ja 30. detsembril kordab vaenlane pealetungi. Eriti tugev oli 7. armee surve 30. detsembril Sala ja Marienhofi suunas. Tal õnnestub seal meie seisukohtadesse isegi sisse murda, kuid vastupealetungiga visatakse ta tagasi.

Oudova—Narva maantee suunas õnnestub 15. armee löögigrupil 29. detsembril Loode-armee osad Pljussa silla juures üle Pljussa jõe lüüa. Valgekaartlased lasksid silla õhku. 30. detsembril kordab vaenlane seal pealetungi kahe soomusrongi ja kahe soomusauto toetusel, kuid juba tagajärjetult.

III diviisi piirkonnas püüdis vaenlane 29. ja 30. detsembril Kljutšnoi saare, Väška, Ustje-Žerdjanka ja Kriuša küla piirkonnas üle Narva jõe tungida, kuid löödi suurte kaotustega tagasi.

Nii lõppes vaenlase kolmepäevane rünnak tagajärjetult.

30. detsembri õhtul teatab punaväe 7. armee ülem rindejuhile järgmist:

„Visad kallaletungimised Sala ja Marienhofi peale ei annud tagajärgi, mispärast otsustasin vapustatud väeosad vaenlase pommi- ja miinipildujate tule alt välja viia. Operatsiooni nurjumise peapõhjuseks loen rasket kahurite vähesust, mürskude nappust ja kergete kahurite läbikumist, mispärast ei olnud võimalik purustada vaenlase blindaaže, kuuli-, pommi- ja miinipildujate pesi ega tarviliselt hävitada traattõkkeid.

Täna üksi on rivist välja läinud 7 kerget ja üks 42-liiniline suurtükk. Teistel suurtükkidel jookseb kompressoritest õli, mispärast suurtükivägi ka ei anna küllaldast toetust ilma remondita.

Jalavägi, kes alul energiliselt peale tungis, on ajajooksul täiesti kokku varisenud.

Vasakpoolne neljarügemendiline löögigrupp (Annenskaja ja Dolgaja Niiva vahel) liikus esialgu küll ilma vastupanu leidmata edasi (meie varud olid sel ajal koondatud Sala juure. J. M.), kuid jõudes raudteeni, sattus ta vastase

tugikute peale, mida soomusrongid kaitsesid. Ta ei jõudnud põhjapoolsele metsaservale välja tungida. Ilma suurtükiväe toetuseta oli edasiliikumine võimatu.

Kuigi veel pealetungimist kangekaelselt jätkata Annenskaja—Dubrovka—Sala külade rindel, ei läheks siiski korda edu saavutada, sest rügementidest on ainult viletsad riismed järele jäänud ja juhtumil, kui tuleks asuda kaitsele, ei suudaks meie väeosad isegi valveteenistust pidada. Tänaõhtu jutuajamisest 15. armee ülemaga sain mulje, et ka temal ei ole enam usku kaitssesegi. Seepärast tuleks eeskätt kaitsele asuda ja kokkuvarisenud väeosad korda seada. Pealetungi jätkamine praeguses seisukorras ei anna tagajärgi.”

Niisiis kokkuvõetult — punased olid end tükiks jooksnud vastu meie seisukohti ja isegi kaitsele polnud neil enam usku, kui eestlased asuksid vastukallaletungile.

Punaväe raske sõjaline seisukord Narva rindel kajastus ka kohe Tartu läbirääkimistel.

31. detsembril kell 1937 kirjutasid enamlased alla vaerahulepingule meie vastuvõetaval kujul.

31. detsembri vaerahuleping lõpetas sõjategevuse alles 3. jaanuaril kell 1030. Paaripäevane aeg oli tarviline, kuna sõjategevuse otsekohene seismapanek kujunes venelasile võimatuks puhttehnilistel põhjustel. Teade sõjategevuse lõpetamisest pidi minema Moskvasse ja sealt uus vastav korraldus jõudma rindele — see nõudis aega.

31. detsembri vaerahulepingu põhjal lõpetati 3. jaanuaril kell 1030 seitsmeks päevaks sõjategevus Eesti ja Nõukogude Vene vahelisel väerindel. Seitsmepäevase tähtaja möödumisel oli kummalgi poolel õigus vaerahulepingut üles ütelda, sellest teisele poolele 24 tundi ette teatades. Ei ole ülesütlemist, kestab vaerahu automaatselt edasi.

Vaerahu ajal lõppes igasugune sõjategevus maal, merel ja õhus. Väeosad jäid seisma endistele positsioonidele, kusjuures vastaste poolte positsioonide vaheline maariba oli neutraalne. Neutraalsesse maarippa minek oli keeldud. Vägede ümbervedamine ja ümbergrupeerimine vaerahu ajal oli keeldud, õnnetuste ja eksiavvamiste ärahoidmiseks ei olnud jalaväe õppelaskmisi lubatud pidada 5 km maaribas esijoone taga.

Vaerahu tingimuste täitmise järelevalveks määratakse kaks segakomisjoni (kummalgi poolel on komisjonis 3 liiget), üks Soome lahe ja Oudova vahelisele ja teine — Oudova ja Kudepi vahelisele rinde osale.

31. detsembrist kuni 3. jaanuarini oli rindel hõre püssi- ja suurtükitali ning luuretegevus.

Pärisrahu saabus alles 2. veebruaril, millal alla kirjutati Eesti ja Nõukogude Vene vahelisele rahulepingule. (Lisa nr. 2)

Kokkuvõte Narva kaitseoperatsioonist.

Narva kaitseoperatsioon, mis kestis poolteist kuud, kujunes lõppvõitluseks Vabadussõjas. Kuna operatsiooni läbiviimine ajaliselt ühtis Tartu rahuläbirääkimistega, omas ta ka silmapaistvaima väärtuse Vabadussõja teiste operatsioonide seas. Operatsiooni esimesel perioodil suunas vaenlane oma pealöögi meie vastu Jamburg—Narva sihis ja mererannikul, s.o. püüdis Narva linna vallutada pealetungiga rindelt ja samal ajal haarata meie vasakut tiiba. Kuigi Narva ja Narva-Jõesuu tal jäid vallutamata, lõppes operatsiooni esimene periood vaenlasele siiski võrdlemisi edukalt.

Nähes, et rinde löögiga Narva linna raske on kätte saada, kannab vaenlane operatsiooni teisel perioodil tegevuse raskuspunkti üle Kriuša, Ustje-Žerdjanka rajooni, et sealt meie rinnet läbi murda ja manöövriga Auvere—Soldino suunas meie Narva ja Narva-Jõesuu kaitsegruppi sundida taandumisele. Kuid ka Kriuša platsdarmilt suunatud löögid varisevad kokku.

Operatsiooni kolmas periood möödub vaikuse tähe all. Mõlemad pooled korraldavad jõude, et teha uusi pingutusi rahuläbirääkimiste mõjutamiseks.

Operatsiooni neljandal perioodil teeb vaenlane viimseid katseid Narva linna vallutamiseks. Seekord on tema pealöök sihitud raudtee ja Pljussa jõe piirkonnast Narva peale. Viimseis rünnakuis variseb vaenlane aga juba lõplikult kokku, mis ka meile jääva võidu annab ja lõpetab Vabadussõja meie vastuvõetavail rahutingimusil.

Vaherahu eel asetsesid meie väed Narva rindel teisel positsioonil: Narva jõe vasak kallas Peipsi järvest kuni Pljussa jõesuuni, Pljussa jõesuu—Annenskaja—Dubrovka—Sala—Marienhofi mõis—Pulkovo—Jzvoz—Mannovka—Keikino—Itovo mõis—Orlõ—Feodorovka—Karostel—Saarküla.

Narva kaitselahingud kujunesid meile Vabadussõjas raskeimaiks katsumispäeviks. Siin tuli meil võidelda jõuliselt suures ülekaalus oleva vaenlasega. Peale selle tuli meil likvideerida Loode-armee ja samal ajal võidelda ka taudide vastu, mis valgekaart taandudes Venemaalt endaga oli toonud kaasa.

Narva operatsioonis omab meie tegevus taktikaliselt passiivse iseloomu. Meie väed asusid kaitasel ja vaenlase poole pealetungikatseid ei tehtud. Meie aktiivsus piirdus vaid sellega, et varude kaasabil võeti tagasi seisukohad, mis siin-seal ajutiselt olid langenud vaenlase kätte. Vaenlase arvuline ülekaal ja meie sõdurite meeoleolu, mis kaitseks oli küll kindel, kuid pealetungiks nõrk, ei lubanud suuremat aktiivsust üles näidata kui seda tarvis oli oma positsioonide kaitsemisel.

Meie vägede väheldane arv ja laiad ning sügavad kaitseleõigud ei võimaldanud kõikjal luua tihedat kaitseüsteemi. Suuremate jõududega võeti sisse rinde kandvaimad lõigud ja operatiivselt tähtsaimad suunad nagu Kriuša—Mustjõe—Auvere suund, siis Annenskaja—Dubrovka—Sala joon ja Keikino—Orlõ—Feodorovka—Karosteli piirkond, kuna aga vähem tähtsail rindelõikudel, nagu Pulkovo ja Keikino vahel ning Vasknarvast kuni Uusnani,

meie kaitsekord oli hoopis hõre. See tingis reservide vajaduse rinde otseses seljataguses (väeosade varud) ja suuremas sügavuses (ülemjuhataja ja rindeülema varud), sest vaenlane võis siin-seal meie kaitsejoonest võrdlemisi kergesti läbi murda. Varudel oli peale strateegilise ja taktikalise tähtsuse veel see hea mõju, et varus viibides väeosad said ikkagi natuke puhkust ja sooja.

Kui suur oli vaenlase ülekaal tääkides Narva kaitseoperatsiooni lõppvõitlustes ja milline oli tema väeosade lahingväärtus?

Esimesele küsimusele on raske täpset vastust anda, sest sõjaaegsed meie luurekokkuvõtted on väheusutatavad. Nad kirjutavad vaenlasele kindlasti suurema koosseisu kui see tegelikult oli — see on juba vana tõde ja seepärast tuleb sõjaaegseid andmeid ka ettevaatlikult käsitada. Nõukogude Vene rahuaegses sõjakirjanduses aga neid andmeid ei leidu.

Olemasolevate andmete põhjal tundub siiski, et vaenlasel üldiselt (kogu Narva rindel) tääkides oli 2—3-kordne ülekaal. Neljakordne ülekaal on vaieldav, kuna aga rahva kõnekäänd kümnekordne ülekaal igatahes on liialdatud. Jah, on õige, et läbimurde või pealetungi algmomentidel üksikuis kohtades (Kriuša ja Ustje-Žerdjanka piirkond, Sala—Koškino rajoon ja Itovo—Orlõ—Feodorovka grupp) saavutas vaenlane küll suurema ülekaalu, kuid see on pealetungivale poolele harilikuks aabitsanõudeks taktikas. Ka arvuliselt nõrgem pool, asudes pealetungile, koondab oma jõude, et teataval ajal otsustaval kohal olla ülekaalus. Meie reservide kohalejõudmisel kujunesid vahekorrad jällegi normaalseks (1:3, 1:2 või isegi 1:1). Narva lõppvõitluste viimsel perioodil oli vaenlasel Narva rindel ja seljataguses (7. armee ja diviiside varud kaasa arvatud; 15. armee varude kohta puuduvad andmed) 60—65 jalaväerügementi. Rügemen dis oli umbes 500 tääki, milline arv keskmisest näib isegi suurem olevat (eriti 6., 19. ja 56. diviisi kohta, kellel olid seljataga rasked ja ohvriterikkad lahingud Loode-armeega). Olid isegi väeosad koosseisudega: 15. rügemen dis 27. novembril — 58 meest ja 479. (rügemen dis 23. novembril — 45 laskurit ja 43 kuulipildurit.²

Täiendusi said väeosad õige piiratud arvul. Nii oli siis vaenlasel Narva rindel detsembri lõpul umbes 30 000 kuni 32 250 tääki ja 700 kuulipildujat. Meil oli samal ajal umbes 12 500 tääki (selles arvus umbes 1500 loode-armeelast) ja 550 kuni 600 kuulipildujat, s.o. tääkides olime vaenlasest umbes 2,5—3 korda nõrgemad.

Tähtis on arv, kuid veel tähtsam on iga üksiku sõduri ja kogu väeosa või väekoondise lahingväärtus. 2., 6. ja 56. diviisi ülemate ettekandeist 7. armee ülemale selgub järgmist:

1. rügemen dis puudusid 15.—18. novembrini produktid. Hädapärast söödi ära 5 veoks kõlbmatut hobust. Lahingvõime oli väike;

3., 7., 27., 188., 479. rügemen dis novembrikuu teisel poolel — pole juhte. Lahingvõime on väike;

13., 14., 16. ja 160. rügemen dis novembri teisel poolel — tõrkumised väsimuse, nälja ja külma pärast;

52., 479. rügemen dis on saabaste puudusel palju mehi voori juures

² Н. А. Корнатовский — «Борба за красный Петроград».

(näiteks oli 52. rügemendis 4. detsembril 540 saabasteta meest).

Need on üksikud pärlid, mille põhjal võib juba järeldada 7. armee nõrka lahingväärtust. 15. armee lahingväärtus oli küll veidi suurem, kuid ka seal oli palju viletsust.

Sarnane oli vaenlase lahingväärtus novembris. Detsembris see ka ei paranenud, vaid ümberpöörduvalt — veelgi langes. Selle põhjustasid alatised kaotused ja ohvriterikkad lahingud meie vastu. Detsembri viimseiks päeviks olid aga 7. ja 15. armeest järele jäänud ainult riismed (mitte arvuliselt, vaid lahingväärtuslikult), kes isegi valveteenistust korralikult ei suuda kanda. Sarnane on 7. ja 15. armee ülema enda otsus. Niisiis vaenlase lahingväärtus novembris ja detsembris kuni jõuludeni oli keskmisest nõrgem, pärast jõule aga — täiesti nõrk. Suur pealetungi hoog, mis punaväe valgekaardi kannul tõi Luuga jõele, oli lahinguis eestlaste vastu kokku varisenud. Ka meile tegi palju muret pikk lahingute periood, kurnav külm ja vaenlase suur aktiivsus. Aktiivne vaenlane isegi ka siis, kui ta arvuliselt on nõrgem, pingutab alati kaevikus istuva poole meelt ja mõtteid. Kuid sellest hoolimata polnud meil kuulda nurinat ja meie vägede meeleolu oli kaitseks täiesti kindel. Ka jõudis meile kohale värske reservina 2. rügement. Igatahes 7. ja 15. punane armee oma tolleaegse koosseisu juures jäävat edu kindlasti poleks saavutanud. Rahuläbirääkimiste mõjutamiseks oli vaenlane detsembri lõpul ja jaanuari alul jõuetu.

Narva kaitseoperatsioonis oli raskeid momente, katastroofi aga ei olnud karta. Meil oli hästi organiseeritud sõjavägi ja ülemjuhatajal olid alati teatavad varud.